تاريخي قطعات

فقير عبدالقادر بيدلؔ

مرتب
ميرزا فتح علي بيگ شاهد

Scanned by CamScanner

تاريخي قطعات

از

فقير عبدالقادر المتخلص بہ بيدؔل

1231هہ/1815ع_ 1289هہ/1873ع

مرتب

ميرزا فتح علي بيگ شاھدؔ

چپائيندڙ

بيدل يادگار ڪاميٽي روھڙي

2008ع

Scanned by CamScanner

كتاب جا حق ۽ واسطا محفوظ

كتاب جو نالو: تاريخي قطعات
از: فقير عبدالقادر المتخلص بہ بيدل
مرتب: ميرزا فتح علي بيگ شاهد
ڪمپوزر: فهيم احمد سولنگي
ڪمپيوٽر لي آئوٽ: نديم احمد سولنگي
ڇپيندڙ: سنڌيڪا اڪيڊمي، ڪراچي
ڇپائيندڙ: بيدل يادگار ڪاميٽي، روهڙي

ملهہ: =/50 رپيا

ٿورا ۽ ٿورا مون تي مارو ئڙن جا

ادارو هن ڪتاب جي پروفن ۽ ڇپائي جي نگراني جي سلسلي ۾
محترم عبدالحسين شاهہ موسوي ثاني
جو بيحد ٿورائتو آهي.

رابطي جي ايڊريس
اختر درگاهي
سيڪريٽري بيدل يادگار ڪاميٽي
درگاهہ بيدل بيڪس، روهڙي

Scanned by CamScanner

روح رهاڻ

دنيائي ادب ۾ سنڌ جي جنهن عظيم المرتبت شاعر جي ڪلام سنڌي زبان ۽ ادب کي حيات جاويد عطا ڪئي آهي اُهو حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائي رحمة الله عليه آهي ۽ شاه صاحب جي عقيدتمندن ۽ پيروڪارن جي فهرست ۾ وري اعليٰ مقام جو حامل حضرت عبدالقادر بيدّل فقير آهي جنهن جي فارسي زبان ۾ ڪيل شاعري مان سندس قادر الڪلامي اظهر من الشمس آهي.

بيدّل فقير صاحب فارسي، سنڌي، اردو ۽ سرائيڪي زبانن جو شاعر ته آهي مگر ڪيس عربي زبان تي به ڪامل دسترس حاصل نظر اچي ٿي جيڪا سندس زير نظر ڪتاب جي هڪ هڪ حرف مان نمايان آهي.

دنيائي ادب تي يقيناً محترم سيد عبدالحسين شاه موسوي صاحب جو اِهو احسان آهيِ جنهن جي اڻٿڪ محنتن سان فقير بيدّل صاحب جا مجموعه ڪلام منظر عام تي اچڻ پيا جن مان هڪ هي به نسخو آهي جيڪو اوهان جي هٿن ۾ آهي.

اڄوڪي هن مصروف ترين دور ۾ جڏهن انسان کي پنهنجو پاڻ کي وقت ڏيڻ لاءِ وقت ناهي، هي نسخو صاحبانِ ذوقِ ادب تائين پهچڻ يقيناً ۽ يقيناً تائيد ايزدي آهي.

اسانجي دعا آهي ته پروردگار عالمين ”بيدل يادگار ڪميٽي“ جي خير خواهن جي توفيقات ۾ اضافو فرمائي جيئن هُو اهڙا ناياب نسخه جيڪي گوشه گمنامي ۾ آهن، شايع ڪرائي پڙهندڙن جي معلومات ۾ اضافو آڻين.

ميرزا فتح علي بيگ
0222634083
0345-3577884

25 مارچ 2008ع
حيدرآباد

مقدمو

فقير عبدالقادر بيدل جي پيدائش سال ١٢٣١هہ مطابق 1815ع سنڌ جي ٽالپر بادشاه مير ڪرم علي خان ٽالپر جي عهد حڪومت ۾ ٿي. فقير صاحب جي فرزند فقير محمد محسن بيڪس پنهنجي والد جي ولادت جي سال جو ماده تاريخ ” گلي راحت العاشقين“ هن ريت نظم ڪيو آهي:

زغيب آمده روضهٔ العارفين بگفتم: گلی راحت العاشقين

١٢٣١هہ

فقير صاحب جي ادبي ذخيره جي مطالعہ مان ظاهر پيو ٿئي تہ سندس والد فقير محمد محسن بن محمد فريد بن ميان عبدالقادر علم و ادب جو دلداده ۽ صاحبان علم جو پارکو هو. جنهن پنهنجي فرزند جي علمي جوهر کي پرکي کيس حصول علم و ادب لاءِ ئي مخصوص رکيو. فقير محسن صاحب تہ هن دنيا مان ١٢٥٩هہ/ 1843ع جي لاڏاڻو ڪري ويو مگر پنهنجي ذوق علم و ادب جي نموني صاحب ڪمال شاعر بيدل کي سنڌ جي دامن ادب جي زينت بنائي ويو.

آفرين اُن جي هُجي همت مردانہ تي

جڏهن فقير بيدل صاحب جي ڄمار ٢٨ ورهيہ ٿي تہ هڪ پاسي کيس يتيمي پنهنجي جهوليءَ ۾ ورتو تہ ٻي پاسي سڄي سنڌ سياسي طوريتيم ٿي وئي. يعني سال ١٢٥٩هہ/1843ع هڪ طرف پاڻ پنهنجي والد جي سايهٔ عاطفت کان محروم ٿي ويو تہ ٻي طرف فرنگين پنهنجي ظالمانہ ڪارواين سان ٽالپر بادشاهت سنڌ مان ختم ڪري پنهنجو تسلط قائم ڪيو ۽ مياڻيءَ واري ميدان تي

Scanned by CamScanner

١٧ محرم ١٢٥٩هہ /1843ع جو انگريزن اهو ڪيل ڪيليو، جنهن جو مدت ڪان وٺي ڪين انتظار هو. يعني سنڌ جو نہ بخت رهيو نہ تخت رهيو، نہ تاج رهيو، نہ تاجور رهيو. (1)

اهوئي اُهو وقت هو جنهن ۾ هڪ درويش صفت انسان جي معصوم دل ڪي ٿي جانگذا غم برداشت ڪرڻا پيا.

پهريون واقعو حضرت امام حسين عليه السلام جي شهادت وارو مهينو محرم الحرام ۽ اُنجي بہ ١٧ تاريخ بنيادي طرح فقير بيدؔل غم حسنين عليهم السلام ۾ دل گهايل هو ۽ پنهنجي غم انگيز جذبات جو اظهار هڪ سو صفحن جي ڪتاب قرة العينين في مناقب السبطين (فارسي نثر ۽ نظم) ۾ ڪيو اٿس ظاهر آهي تہ پاڻ هنن ماتمي ڏهاڙن ۾ مَحو رنج وَالم هو.

ٻيو حادثو، ١٧ محرم الحرام ١٢٥٩هہ انگريزن جو سنڌ تي ظالمانہ قبضو ۽ ٽالپر بادشاهن کي قيدي بنائي اُڻ ڏٺي ڏيهہ اُماڻڻ آهي.

ٽيون سانحو سندس والد بزرگوار جو ناگهاني انتقال.

ظاهر آهي تہ هڪ حساس طبيعت انسان تي هنن صدمن گهرو اثر ڪيو جيڪو سندس اُن ڪلام مان ظاهر آهي جيڪو اسان جي مطالع هيٺ آهي. اُن ۾ بہ خصوصيت اُن طويل قطعہ تاريخ کي حاصل آهي جيڪا هن شاه عنايت جي شهادت جي احوال تي نظم ڪئي آهي.

غرض تہ هِن دار ناپائيدار ۾ ١٢٣١هہ کان ١٢٨٩هہ تائين تقريباً ٥٨ ورهيہ گذاري مورخہ ١٦ ذيقعد ١٢٨٩هہ مطابق 5 جنوري 1873ع جڏهن دارالقرار ڏانهن روانو ٿيو تہ سنڌ جي دامن ادب کي خالي ڪونہ ڇڏيائين بلڪ اُن ۾ پنهنجي صدف معرفت و تصوف جي گوهر آبدار ن

1. فقير محمد محسن بيڪس 2. فقير محمد فريد 3. فقير امام بخش سان گڏوگڏ مختلف عنوانن تي لکيل ٽيهن ڪتابن

(1) سنڌ جي ٽالپر حڪمرانن جون مهرون - مقالہ نگار سيد حسام الدين راشدي، رسالو مهراڻ 1-1956ع.

Scanned by CamScanner

سان آراستہ ڪيائين. انھيءَ تصنيف جي جواھر پارن مان رسالو تاريخھائي وفات فارسي نظم ۾ مجموعه ڪلام آھي جيڪو تاريخي اعتبار سان تمام اھميت جو حامل آھي. اسين اُن تي ئي اظھار خيال ڪريون ٿا.

تاريخھائي وفات

ھن مجموعه ڪلام جا ٽي نسخہ اسان ڪي محترم جناب سيد عبدالحسين شاه موسوي صاحب کان دستياب ٿيا آھن جن جو تعارف شاه صاحب ھن ريت ڪرائي ٿو:

اڳواٽ موڪليل ٻن نسخن مان ھڪ نسخو حضرت عبدالقادر بيدلؔ جي فرزند محمد محسن بيگؔس جو ڪتاب ڪيل آھي.

ٻيو نسخو "منشي سلامت راءِ ڪڪريجو" جو ڪتابت ڪيل آھي.

ٽيون نسخوعلي بخش مغل متخلص بہ ڪمترؔ (المتوفي ١٥ محرم الحرام ١٣٣٧ھ/21 آڪٽوبر 1918ع) جو لکيل آھي.

اسان مذڪوره ٽنھي نسخن کي نظر ۾ رکي ھن مجموعه ڪلام ۾ حتي الامڪان ڪوشش ڪري دُرستيون ڪري معتمد نسخو پڙھندڙن آڏو پيش ڪري رھيا آھيون تاڪہ صاحبان ذوق ادب اُن مان مستفيض ٿي سگھن.

اھا ڳالھہ ذھن ۾ رکڻ گھرجي تہ فقير صاحب جنھن ماحول ۾ اک کولي آھي اُھو سنڌ ۾ علم و ادب جو سونھري دور ھو جنھن متعلق ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي لکي ٿو:

"اُنھن ڏينھن ۾ پارسي شاعري جو چڱو چھچٽو ھو" (1)

جنھن دور ۾ بيدلؔ فقير صاحب عالم وجود ۾ آيو تہ ميرڪرم علي خان ٽالپر سنڌ جو بادشاھہ ھو جنھن جي انتقال

---

(1) مقالو: ميرن جي دور جو علمي ۽ ادبي جائزو- ماھنامہ نئين زندگي سيپٽمبر 1986ع.

(١٢٤٤هہ) وقت فقير صاحب جي عمر تقريبا 13 ورهيہ هئي.
يعني پاڻ سن شعوركي پهچي چڪو هو ۽ پوءِ ادبي ماحول ۾ هن قدرتي مليل ڏات مان ڀرپور فائدو حاصل ڪيو آهي. اُهو بہ اُن مقام تائين جو جڏهن سنڌ مان فارسي زبان جو لاڏاڻو پي ٿيو تہ فقير صاحب فارسي شاعري سان دلچسپي رکندڙن آڏو پنهنجي فارسي زبان جي باغ نظم جا بي بها گُل پيش ڪيا جن جي سُرهاڻ بهرحال نہ فقط اڄ بہ قائم آهي بلڪ اُن وقت تائين قائم ۽ برقرار رهندي جيسين هي باغ سخن پُربهار آهي.

سنڌ جي اُنهن شاعرن ۾ جيڪي فقير صاحب جي عهد ۾ آهن، پاڻ هڪ سر بر آورده شخصيت نظر اچي پيو. پاڻ شاعري جي هڪ مشڪل صنف تاريخ گوئي تي طبع آزمائي ڪري هن صنف ۾ سنڌ جي گذريل اُستاد شاعرن جي صنف ۾ پاڻ کي شامل ڪيو آهي.

تاريخ گوئي اُهو نظم آهي جنهن جي مخصوص لفظ، جملہ يا مصرع مان ابجد جي طريقي سان شهادت- انتقال - ولادت - شادي - عمارتن جي تعمير ۽ ڪتابن جي تصنيف و تاليف ۽ مشهور واقعات جي آغاز ۽ اختتام تي نمايان طرح سال ڄاڻايو وڃي ٿو.

ابجد جا عدد

ا	ب	ج	د	هہ	و	ز	ح	ط	ي
١	٢	٣	۴	۵	٦	۷	٨	٩	١٠
ڪ	ل	م	ن	س	ع	ف	ص	ق	ر
٢٠	٣٠	۴٠	۵٠	٦٠	۷٠	٨٠	٩٠	١٠٠	٢٠٠
ش	ت	ث	خ	ذ	ض	ظ	غ		
٣٠٠	۴٠٠	۵٠٠	٦٠٠	۷٠٠	٨٠٠	٩٠٠	١٠٠٠		

سنڌي زبان جي باقي حرفن جا عدد هن ريت آهن.

ٻ-ڀ-پ = ٢ عدد

ٿ-ٽ-ٺ = ٤٠٠ عدد

ڄ-ڃ-ڇ = ٣ عدد

ڏ-ڎ-ڊ-ڍ = ٤ عدد

ڙ-ز = ٢٠٠ عدد.

ڪ-گ-ڳ-ڱ = ٢٠عدد

ق = ٨٠ عدد

ڻ =٥٠ عدد

قاعدو

1. تاريخي سال ڏسائڻ لاءِ مڪتوبي حرفن جا انگ شمارڪبا آهن توڙي جو اُهي ڳالهائڻ وقت استعمال نہ ٿيندا آهن. مثلاً: خواه

2. عربي ۾ حرف "آمنوا" جو الف آخر ۾ اچي ٿو اُن جو انگ شمار ڪبو.

3. حرف جهڙي صورت ۾ لکبو اُن ئي صورت ۾ اُن جو انگ شمار ڪبو. جيئن آئنہ جا ٦٦ عدد آهن پر جيڪڏهن آئينو لکبو تہ اُن جا ٧٧ عدد ٿيندا.

4. حرف آئنہ ۾ هہ مخلوط آهي اُنجا ٥ عدد ٿيندا

5. الف ممدوده يعني "الف مد آ" جو هڪ عدد شمار ڪبو.

6. همزه جا ١٠ عدد ٿيندا مثلا نائب، انهيءَ ڪري جو اِتي همزه "يا" جو قائم مقام آهي.

7. نون غنہ، حرف مُون جا ٩٦ عدد ٿيندا.

8. اگر ڪو حرف تشديد وارو آهي تہ هڪ ئي حرف جا عدد ڳڻپ ۾ ايندا.

9. لفظ عليّين ۾ ٻن "يا" جو عدد ١٠.١٠ شمار ڪبو.

جُمل عربي زبان جو لفظ آهي جنهن جي معنيٰ حروف تهجي کي انگن جي مقابلي ۾ قائم ڪرڻ آهي. مثال طور الف جو ١ ۽ ب جا ٢ انگ ٿيندا.

جملي صغير کي زُبر چئجي ٿو جنهن جي پهرين حرف جي انگن کان پوءِ جيڪي انگ بچن ٿا اُنهن کي بيّنات چيو وڃي ٿو

۽ اهو جمل وسيط آهي. جُمل صغير ۽ جمل وسيط جي مجموعي کي جمل ڪبير سڏجي ٿو. يعني زبر ۽ بيّنات ملي جمل ڪبير بنجن ٿا.

زبر بيّنات جو نقشو

حروف	زبر	بيّنات	حروف	زبر	بيّنات	حروف	زبر	بيّنات
الف	ا= 1	الف 1	ڪاف	ڪ= 20	اف=81	شين	ش=300	ين! 60
با	ب= 2	ا= 1	لام	ل= 30	ام= 41	تا	ت=400	ا= 1
جيم	ج= 3	يم=50	ميم	م= 40	يم=50	ثا	ث=500	ا= 1
دال	د= 4	ال= 31	نون	ن= 50	دن=56	خا	خ=600	ا=1
ها	هہ=5	ا= 1	سين	س=60	ين=60	ذال	ذ=700	ال= 31
واو	و=6	او= 7	عين	ع= 70	ين=60	ضاد	ض=800	اد= 5
زا	ز= 7	ا= 1	فا	ف=80	ا= 1	ظا	ظ=900	ا= 1
حا	ح=8	ا=1	صاد	ص=90	او=5	غين	غ=1000	ين=60
طا	ط=9	ا= 1	قاف	ق=100	اف=81			
يا	ي= 10	ا= 1	را	ر=200	ا= 1			

غايت جمل: جمل جي فن ذريعي انگن جو ڪم حرفن مان ورتو وڃي ٿو. ڪنهن واقعہ جي يادگار طور چند اهڙن حرفن جو جمع ڪرڻ آهي جنهن جا عدد مجموعي واقعہ جي سال برابر هجن، اُنهي کي ئي تاريخ چيو وڃي ٿو.

تاريخ جا قسم

صوري، معنوي ۽ صوري ومعنوي

صوري: ڪنهن واقعہ جي تاريخ صاف صاف لفظن ۾ بغير اُن جي اعداد و شمار جي چوڻ کي صوري تاريخ چون ٿا. مثال طور: فقير بيدّل صاحب جي چيل قاضي محمد يوسف جي پيدائش جي تاريخ، سال ١٢٧١هہ ڏينهن ۽ ساعت

يوسف ڪامگار برخوردار بيست و دومين محرم زاد

شب يک شنبہ بعد وقت عشا سن هزار و دوصد يک و هفتاد

معنوي تاريخ اُن لفظ يا لفظن جي اُن مجموعي کي چئجي ٿو جن جي اعداد مان جُمل جي مطابق گهربل سال ظاهر ٿي. تاريخ گوئي جو اهوئي طريقو عام طور تي رائج رهندو اچي. مثال:

آنحضور صلي الله عليه وآله وسلم جو سال رحلت ١١هہ حرف هُوَ ۽ مِيَان لفظ جي وچين حرفن يعني ي - ا مان فقير صاحب
١١هہ ١١هہ

ڏسايو آهي ۽ هي اُن ناياب طويل قطعہ تاريخ جو مطلع آهي جنهن ۾ فقير صاحب قافيہ مقرر ڪري حضرات آئمہ اثنا عشر عليهم السلام خلفائي ثلاثہ ۽ بزرگان دين رضوان الله عليهم اجمعين جي شهادت ۽ وفات جو سال ڄاڻايو آهي. نہ فقط اها قطع تاريخ اهميت جي حامل آهي بلڪ آنحضور صلي الله عليه وآله وسلم جي شهادت ڪانپوءِ جيڪي تاريخ اسلام ۾ ٿي اهم واقعا رونما ٿيا اُنهن جو بہ مختصر مگر جامع طريقي سان بيان ڪيو آهي. اُن سان گڏوگڏ شاه عنايت شهيد جي واقعي کي نظم جي صورت ۾ بيان ڪرڻ ۾ فقير صاحب پنهنجي شاعري جو ڪمال ڏيکاريو آهي اسان سنڌ جي ڪيترن ئي صاحبان ڪمال جي قطعات تاريخ جو مطالعو ڪيو آهي مگر فقير صاحب جي هن مجموعه ڪلام ۾ آيل قطعات متعلق چئي سگهون ٿا تہ پاڻ ئي هن طريقي تي چيل قطعات تاريخ جو موجُد آهي.

فقير صاحب جي فارسي علمي قابليت تہ مُسلم آهي مگر هن کي عربي زبان تي بہ ڪافي عُبور حاصل نظر اچي پيو. مثال:

1. سيد عبداللطيف شاه ڀٽائي جي وفات تي عربي زبان ۾ ماده تاريخ لطيف لا تمثل لہ (ترجمو: لطيف جو ڪو مثال ناهي)
١١٦٥هہ

2. سيد علي اڪبر شاه رضوي جي وفات تي چيل قطعہ جو ماده تاريخ:

قدولق عندالمليک المقتدر
١٢٠٧هہ

ترجمو: قادر مطلق جي حضور ۾ حاضرٿيو. (هي لفظي ترجمو ناهي بلڪ شاعرجي خيال جو ماحصل آهي)

فقير صاحب جون جيڪي چيل قطعہ تاريخون اسان جي مطالعہ ۾ آهن اُهي سيئي معنوي طرز تي چيل آهن: جيڪو تقريباً ڏکيو طريقو آهي. انهيءَ ڪري جو تاريخ تہ هر ڪو ڪيڍي ويندو مگر جيڪو ماده تاريخ واقعي سان ٺهڪي اچي اُهوئي چوندڙجي ڪمال جو نتيجو آهي.

صوري ۽ معنوي اُهو طريقو آهي جنهن جي الفاظن ۽ حرفن جي انگن مان بہ واقعي جو سال ظاهر ٿئي. مثال. محترمہ بي نظير ڀٽو جي شهادت تي چيل راقم الحروف جي قطعہ جو ماده تاريخ هي آهي.

آهي صوري معنوي سال شهادت اُن سندو
سال چوڏهن سئو اٺاويهہ نقد ايمان بي نظير

الفاظن جي اعتبارسان تاريخ جا ٻہ قسم آهن

1. تاريخ مفرد 2. تاريخ مرڪب.

تاريخ مفرد: اُها آهي جيڪا ڪنهن هڪ حرف جي عدد جمل مان حاصل ٿي.

مثال: ميرزا فتح علي بيگ فتحؔ مرحوم (۱۲۲۰هہ/۱۳۰۱هہ)

اَٿ عدد حاسد جي ح جا ٿي مظفرتڏ ڪنيم
سال ظاهرٿي ويو ٿي پيرا جڏ اڏ اڏ ڪيم

ح جا اعداد جمل ۸ آهن اُنهن جو اڏ ٤ اُن جو اڏ ۲ ۽ ٻن جو اڏ ۱ هاڻ انگن کي ملائي لکبو تہ سال ۱۲٤۸هہ ظاهرٿيندو.

تاريخ مرڪب جيڪا هڪ لفظ يا ٻين گڏيل لفظن مان ظاهرٿي. مثال: راقم الحروف جي مير حسن علي خان ٽالپرجي بياض ”متاع حسن“ جي اشاعت تي چيل قطعہ جو ماده تاريخ:

متاع حسن بس فقيد المثال
۶۲۹ + ۷۹۶= ۱٤۲۵هہ

تاريخ منثور اُها آهي جيڪا نثر جي فقره مان ظاهر ٿئي.

جيئن بزرگوارم ميرزا عباس علي بيگ سيد ثابت علي شاه ڪربلائي جي وفات جي تاريخ منثور هيئن ڪئي آهي.

درگاه ايزد واحد عالم الغيب ڏانهن شاه صاحب جي روح

۱۲۲۵هہ

پُرفتوح پرواز ڪيو.

راقم الحروف جي پنهنجي ناني قبلہ مڪان ميرزا علي محمد بيگ مظفرؔ جي وفات تي چيل تاريخ منثور:

مظفر کي بهشت جو باغ والاشان علي ع و محمد صلي الله

۱٤۰۱هہ

عليه وآله وسلم عطا فرمايو

تاريخ منظوم جيڪا هڪ مصرع يا جزو مصرع يا سالم شعر مان ظاهر ٿي. مثال: سيد ثابت علي شاه جي ڪليات جي اشاعت تي راقم جي چيل تاريخ منظوم:

معتمد شاهڪار ثابت جو

1984ع

ماده تاريخ جي اعتبار سان تاريخ جا قسم تعميہ يا تعبيہ ۽ تخرجہ آهن. اگر ماده تاريخ ۾ انگن جي گهٽتائي هجي تہ اُن کي مناسب الفاظن جي اشاري سان پورو ڪيو وڃي، جيئن راقم الحروف حضرت پنجتن پاڪ عليهم السلام جي شهادت جو سال لفظ ياسمن مان هيئن نظم ڪيو آهي

اوّل ۾ حرف بهر محمد ۽ فاطمه

۱۱هہ ۱۱هہ

باقي ٿي حرف بهر حسين ع وعلي ع حسن ع

٦۰هہ ٤۰هہ ۵۰هہ

تخرجہ: ماده تاريخ جا الفاظ گهڻا هجن تہ اُنهن کي مناسب الفاظن ۾ اشاره سان گهٽ ڪجي. مثال:

سُوئي عرش آقا روانہ ٿيو

محمد ﷺ ڪان خالي زمانہ ٿيو

زمانہ جا عدد ١٠٣ آهن اُنهن مان سرڪار آقائي نامدار عليہ السلام جي اسم مبارڪ جا عدد ٩٢ گهٽائبا تہ باقي ١١ بچندا جيڪو سندن شهادت جو سال آهي.

سال 2003ع جي ختم ۽ سال 2004ع جي شروع ٿيڻ تي راقم هي ماده تاريخ صنعت تخرجہ ۾ ڪڍيو آهي.

سال ايندڙ لئي چيم هاتف کي شاهد ملندو چا

تي دفعہ اُن دم چيائين نعمت حق باليقين

×3 = 668 2004

ماده تاريخ ڪڍڻ لاءِ اهو تمام ضروري آهي تہ اُهو واقعہ جي مطابق بامعنيٰ چٽو ۽ پُراثر هجي جيئن پڙهندڙ محظوظ ٿي ۽ اهو ئي قاعدو فقير صاحب پنهنجي چيل تاريخن ۾ برقرار رکيو آهي. جنهن بہ واقعہ تي قطعہ تاريخ چئي اٿس اُها بالڪل واضح آهي جنهن ڪري پڙهندڙ کي مونجهارو نہ ٿو ٿئي ۽ اهو ئي شاعر جي ذهني ارتقا جو ڪمال آهي جنهن لاءِ اڪثر چيو ويندو آهي تہ ڪلام الملوڪ ملوڪ الڪلام (بادشاهہ جو ڪلام ڪلام جو بادشاهہ آهي) ۽ فقير صاحب هِن باب ۾ پنهنجي بادشاهي پوري طرح نباهي آهي.

اسان مذڪوره بيان ۾ سنڌي زبان ۾ چيل مثال ڏنا آهن، سو هن ڪري تہ جنهن سرزمين جو رهواسي فقير صاحب آهي اُنجي مادري زبان سنڌي آهي پر پاڻ اُن دور جي مناسبت سان فارسي زبان ۾ قطعہ تاريخون چئي فارسي زبان کي سنڌ ۾ جياري ويو آهي. ليڪن سندس انهي علمي خزانہ مان فيضياب ٿي سندن وصال کانپوءِ سنڌ جي نامور شاعرن ڪافي ڪوشش ڪري سنڌي زبان ۾ هِن صنف سخن جي وڏي خدمت ڪئي آهي جيڪا يقيناً يادگار رهڻ جي قابل آهي. توڙي جو هاڻ معمولي ۽ ساده تاريخ ۽ حروف ابجد جا ڄاڻو نالي ماتر وڃي بچيا آهن تہ بہ جيڪي آهن اُهي پنهنجي محنت سان سنڌي ادب جي دامن ۾ وسعت پيدا ڪري رهيا آهن.

Scanned by CamScanner

فقير صاحب کي فن تاريخ گوئي ۾ تہ ملڪو حاصل هُئو ئي پر ڪيس صنعت سجع تي ڪافي دسترس حاصل نظر اچي ٿي. سجع عربي زبان جو لفظ آهي جنهن جي اصلي معنيٰ "قمري جو آواز" آهي. پر صنف سخن ۾ ٻن فقرن جي آخري الفاظن نثر ۽ نظم ۾ برابر هجڻ کي بہ چوندا آهن.

سجع بنام قاضي محمد يوسف: پئي روپوش ڪرده يوسفش نام

سجع بنام قاضي غلام حيدر: غلام حيدرم الحمدلله

سجع بنام قاضي غلام مهدي: غلام مهدي صاحب زمانم

سجع بنام قاضي غلام حسين: بہ دل وجان منم غلام حسين ع

مذڪوره ٽنهي ئي صاحبن جي ولادت تي فقير صاحب قطعہ تاريخون بہ چيون آهن. حقيقت اِها آهي تہ هِڪ هِڪَ سجع بامعنيٰ، دل آويز ۽ مولود جي نالي سان مماثلت رکيو اچي جيڪا فقير عبدالقادر بيدؔل جي قادر الڪلامي آهي. اِتي اِهو اندازو لڳائڻ مشڪل ناهي تہ فقير صاحب پنهنجي دور جي فارسي زبان جي شاعرن جي سَٽَ ۾ مٿانهون مقام حاصل ڪيو آهي. هي سندس صدف سخن جا بي بها ماڻڪ موتي لعل هر زبان و ادب جي لائق و فائق سخنور لاءِ تحفو آهن. جيڪو اُنهن جي هٿن تائين پهچائڻ لاءِ محترم دوست عبدالحسين شاه موسوي صاحب جو مڪمل ساٿ رهيو آهي. رب پاڪ اُن جي توفيقات ۾ اضافو فرمائي. آمين.

عبده عاصي

فتح علي بيگ ميرزا

ٽنڊو آغا حيدرآباد

16 مارچ 2008ع

چون نافرامیده ازین معبر سوی دار الخلود

شد ز فرقت او جگرها پر ز ریش با ریگانه شفق

بهر وارخ بردم تاریخ وصل آن حبیب

جان ز روی کشف گفتا جلوه خورشید حقا

۱۲ ۳ ۴

تاریخ وفات محمد فرخ صاحبزاده

روح الله روحه

چون محمد فرخ صاحبدل زتن کرد انتقال

ار جعی بشنید از حق یافت تشریف وصال

نوجوان شیرین زبان و حدیث بیان نکته دان

ذوق دریای بقا افزاد حق بحر پیا مثال

مست جامهای انا الحق محرم اسرار بست

سینه بی کینه کرش آینه انوار جلال

بهر تاریخ وصالش کام ارواح گفت

تاریخ وصال محمد [illegible] حق [illegible] قدس سره

فقیر صاحب خرقه محمد صالح [illegible] یافت رو

[illegible] بشنید [illegible] محمد [illegible]

چه راقم [illegible] صالح محمد فقیر [illegible] دل گفت [illegible]

پا سوده جان شد در ارواح قدسی

خدا را محمد [illegible] نقشبند [illegible] ۱۲

عکس رساله تاریخهاء وفات بخط محمد محسن بیکس

چون محمد صلاح حق آگاه | عارف وقت واصل باالله | غرق بحر تجلیات شهود
محو ذات و رشید فیض نگاه | کرد رحلت ز عالم اجسام | یافت در ملک جاودان فتح و جاه
سال وصلش بجست دل ز خرد | گفت هاتف که چشمهٔ فیض الله

سنہ ۱۲۵۵

تاریخ وفات مجذوب حق مطلوب مطلق لا قید ہیبت اثر درویش مہرگر قدس سرہ

چو درویش مست ہو مہرگر | ملول آمد ز عالم الشیب یعنی | بگردید از پس سوی اصل
ندا آمد ز حق که یا نور غیب

سنہ ۱۲۷۹

تاریخ وفات رحمت الله مجاور موی مبارک که شہید شد

مجاور نور سر رحمت الله | که از ارباب علم و فضل می بود | بناگہ بی گنہ مقتول گردید
عیانا عاقبت او گشته محمود | بہ نیک رحمی تعلقی جان بستانی | رہ عالم لقا جستن بہ ہم بود
بزیر سایہ طوبی آرمیدہ | زبان شہادش زان خوش بیا شود | چو سال قتل او جستم ز ہاتف
ندا آمد که اندر ظل ممدود

سنہ ۱۲

تاریخ وفات اخی و عضدی بمنزلہ روح من سیدی مقبول گاہ صمد مغفور مرحوم قاضی پیر محمد شہر الله

سالک طریق پیر محمد که در زمان | کو بوده در سلوک طریقت ز سالکان
با خاص و عام داشت رہ خدمت و نیاز | میدید نور جلوه ہمہ اوست را عیان
بعد از بلوغ سیر الی الله نمود | سال چہل جا ز تن آمد بملک جان

عکس رساله تاریخهاء وفات بخط علي بخش کمتر

[illegible]

عکس رساله تاریخهاء وفات بخط منشي سلامت راء ککریجو

قطعہ تاریخ

شہادت آنحضور خاتم الانبیاء علیہ صلی اللہ علیہ وسلم

ہُو بود تاریخ رحلت مہتر پیغمبراں
ہُوبہو پیوستہ و برخاستہ فرق از میاں(۱)
۱۱ھ

ارتحال خلیفہ اوّل حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ

وہب تاریخ وفات حضرت صدیق شد
(۱۳ھ)
زانکہ بود آن مرد رہ مورد مواہب بیکران

فوت خلیفہ دوم حضرت عمر بن خطاب رضی اللہ عنہ

سال فوت حضرت فاروق پیدا شد ز پاک
(۲۳ھ)
زانکہ بود آن پاک طینت پاک پیدا و نہاں

ارتحال خلیفہ سوم عثمان بن عفان رضی اللہ عنہ

شد جلی تاریخ ذوالنورین از لفظ جلاء(۲)
(۳۵ھ)
چون مجلی بود اوصاف جمیلش درجہاں

Scanned by CamScanner

شہادت امام اول حضرت علی ابن ابی طالب علیہ السلام

یکی بود تاریخ رحلت شاہ مردان مرتضی
۴۰ھ
زانکہ اسد اللہ غالب بود لی شبہ و گمان

شہادت امام دوم حضرت حسن علیہ السلام بن علی علیہ السلام

گل بود تاریخ حسن المجتبیٰ از آنکہ اوست
(۵۰ھ)
گُل گلستان پیمبرؐ سرور اہل جنان(۳)

شہادت امام سوم حضرت حسین علیہ السلام بن علی علیہ السلام

سال واقعہ شاہ شہدا از مزید آمد پدید
(۶۱ھ)
کز مزید قرب یافتہ رتبہ عالی چنان

شہادت امام چھارم حضرت زین العابدین علیہ السلام

باکمال آمد وصال شاہ زین العابدین
(۹۴ھ)
کان امام العارفین بُد مقتدائی کاملان(۴)

شہادت امام پنجم حضرت محمد باقر علیہ السلام

زلف سال رحلت حضرت محمدؐ باقراست
(۱۱۷ھ)
چونکہ تقریب اُتم باشد وفات مقبلان(۵)

Scanned by CamScanner

شهادت امام ششم حضرت جعفر صادق علیہ السلام

ارتحال جعفر صادقؑ محق است ای محبؑ
(۱۴۸ھ)
زانکه در احقاق حق بی مثل بود آن حق بیان

شهادت امام ہفتم حضرت موسیٰ کاظم علیہ السلام

وصل موسیٰؑ کاظمؑ ای آگاه قدسی جاه دان
(۱۸۳ھ)
زانکه جاہش بود اقدس از حساب این و آن

شهادت امام ہشتم حضرت علی رضا علیہ السلام

بار به شمر سال رحلت شه علی موسیٰ رضاؑ
(۲۰۳ھ)
کزنکو کاریش عالم میدهد دایم نشان

شهادت امام نہم حضرت محمد تقی علیہ السلام

صقل شد سال وفات شه محمدن الجوادؑ
(۲۲۰ھ)
کز مقالاتش پذیرفته صفا آئینه جان

شهادت امام دہم علی نقی علیہ السلام

نہر تاریخ علی نقیؑ است ای لب تشنه فیض
(۲۵۵ھ)
زانکه بحر ذات را نہر بسیط است او عیان(۶)

شهادت امام یازدہم حضرت حسن العسکری علیہ السلام

شد مبارک لفظ سال رحلت حسن عسکریؑ
۲۶۳ھ
کو سراپا برکت و رحمت بڑی بھر زمان(۷)

سال غیبت حضرت قائم آل محمد علیہ السلام

نوری آمد سال غایب گشتن مھدیؑ امام
(۲۶۶ھ)
زانکہ بودی طلعتش سر جلوہ نورِکُن فکان(۸)

سال وصال غوث صمدانیؒ

سال رحلت غوث صمدانی است مرشد حی زانکہ
(۵۶۲ھ)
باحیات معنوی زندہ است آن رشدت توان

سال وصال قلندر شہبازؒ

پیک تحقیق است تاریخ قلندر شاھباز
(۶۵۰ھ)
کز بلاغ دعوت حق شد سر صاحبدلان

سال وصال مخدوم نوحؒ

ذوالکرم شد سال سرور اولیا مخدوم نوح
(۹۹۷ھ)
زانکہ بود آن منبع لطف و کرامت مستعان

سال وصال شاہ خیر الدینؒ

شاہ خیرالدین کہ ارشادش بہ عالم روشن است
کلمہ نجم لرشدۃ سال وصل او بدان
(۱۰۲۷ھ)

سال وصال سید عبد الکریمؒ

سید عبدالکریم از بسکہ کامل فیض بود
ہست ہو فیاض مکمل سال رحلتش ای فلان
(۱۰۳۲ھ)

سال وصال شاہ حیدرؒ

سال ہجرت شاہ حیدر ماہ چرخ معرفت
بر شمر شمس الحق کو است نور بی نشان
(۱۰۳۹ھ)

سال وصال شاہ عنایت اللہؒ

شد شہادت صوفی صافی روان خورشید اوج
(۱۱۳۰ھ)
کاندر احدیت دوامش بود سیر لامکان

سال وصال سید عبد اللطیف شاہ بھٹائیؒ

محو ذاتی ہست سال وصل شہ عبداللطیف
(۱۱۶۵ھ)
زانکہ محویت بنور ذاتیش بُد جاودان

Scanned by CamScanner

سال وصال محمد راشدؒ

بودچون حضرت محمد راشد عالی مرتبت
زان عظیم المنصب آمد هجرت آن مهدی زمان
(۱۲۳۴ھ)

سال وصال سچل سرمستؒ

سالک مستانه سچو چونکه پیوسته بحق
عاشق سرمست هو بنوشته شد تاریخ آن
(۱۲۴۲ھ)

خاتمه

یاالٰہی حرمت ارواح سرمستان عشق
روح بیدل را به میکدهٔ محبت خود رسان

تاریخھائی (۹)

عشق چندین حمله بر عشاق ‌‌ہی سرپا نمود
بررخ صاحبدلان صدره در محنت کشود
اصفیا و اتقیا را آتش اندر جان فروخت
انبیا و اولیا را دست برد خود نمود
لیک بعد از رحلت ختم الرسل احمد سه بار
سطوت آن سلطان عالم هوش عالم را ربود
اولین کبریٰ قیامت قتل اولاد رسول
در سن شصت ویکم مثلش نیامد در وجود
(۶۱ھ)

دو یمین وسطی قیامت واقعه بس هولناک
در نهم سال وسه صد قتل شه حلاج بود
(۳۰۹ھ)

سو یمین صغریٰ قیامت در هزار وسی وصد
سر بریدن صوفی بیخود کمالش را فزود
(۱۱۳۰ھ)

باد باهر درد نوشی جام درد عاشقی
قسمت بیدل تجرع فیض زان پیمانه بود

Scanned by CamScanner

قصیده تاریخ شهادت صاحبان کریمان شهیدان حضرت میران پور بمعه بعضی احوال آن جناب قدس الله روحه وافاض علینا فتوحه (۱۰)

شهنشاهی قدم عرش آستانی   همای عشق قدسی آشیانی
ز قید جسم جسمانی مقدس   مجسم نور دو عالم عیانی
وجود لاتعیّن لی تنزل   شهود ذات بحت و لی نشانی
باسم الله مصافی شه عنایت   بر ای اسم لی جسمی چو جانی
ظهور آورد چون در خطهٔ کون   شده جویای راه لامکانی
چو موسیٰ بهر خضر وقت خود بست   کمر صدق ارادت بر میانی
سفر کرد و به ملتان ماند یک سال   بر مجذوب شیخ مستعانی
بارشادش به ملک دکهن آمد   برهان پور رسیده جانفشانی
به شه عبدالملک گشته ملاقی   سراغی یافت زان سر نهانی
به تشریف ولایت گشته ممتاز   مرخص شد برشدت طالبانی
بوقت رخصتش شمشیر داده   بفرمود اینکه وقت امتحانی
بدین شمشیر خواهی رتبهٔ یافت   که رشک آرند باتو عارفانی
بلطف و مرحمت شاه شهیدان   شوی از زمره اش از خاصگانی
ولی باید که وقت آزمایش   نباشی از کرامت حرف خوانی
نسازی یک سرموی تصرّف   به یاد آری مصیبت سابقانی
وصیّت شاه پذ رفت و بجو چید   به دهلی آمد آن سلطان جانی
شدند آنجا ز ساداتش مریدان   فیوضی یافتند از شهشهانی
وز آنجا شد روان سوی خراسان   بعقبش فوج فوج سالکانی
وز آنجا رهگرا گردید و آمد   بملک خود به عزّ اصیلانی

Scanned by CamScanner

هلال آسا چو طی کرده منازل بگشته بدر بس روشن روانی

بارشاد خلایق بسمه بگشاد لب تلقین نظر فیض نهانی

علوی یافت غوغای تصرف خوارق عادتش اندر جهانی

به سوی حضرت او می دویدند طلبگاران حق ازهر مکانی

ز ملایان حسد سرزد چو دیدند بنزدش اژدهام از مردمانی

بسحرش نسبتی دادند از بغض چوهریک از رسل را کافرانی

بحاکم سنده عباسی نمودند زسطوت خسروانه او بیانی

بشور آمد ولی از دست جورش نگشته منصرم این قسم شانی

نوشتند از هجوم خلق بسیار سوی فرخ سیر شه جاهلانی

براشغت از مکاتیب حسودان بتر سید از قضای بیگمانی

مبادا ملک او درویش گیرد بپند یشید نادان ست جانی

فرستاده مدد عباسیان را که تاریزند خون جان جهانی

چوشد افواج اعدا مستعد جنگ بمشتاقان بگفت آن دلستانی

که ای یاران همه تادست بسته بپا باشید درصف امتحانی

که این خود ناز محبوب حقیقی است نوازش عین بهر عاشقانی

فقیران دست بسته درصف جنگ لکلی منتظر آن اختزانی

کشاده دست فوج اهل طغیان بقتل قوم از خود رستگانی

باندک مدت این خرقه بر کرد قبای خاص قرب جاودانی

هزاران در عدد بودند لیکن فگنده سر بپای قاتلانی

چو نوبت شاه والاجاه آمد بیانزده شخص باقی ماندگانی

بمسلخ عشق از زانو درآمد نشسته راجی آن مژدگانی

Scanned by CamScanner

رسیده قاتلی بیرحم چون شمر بفرقش زد دو سه زخم گرانی
نگشته کارگر آن هرسه زخمش برآن پیر طریقت راز دانی
بگفتندش تو این تیغم بدست آر که تاباشی بزودی کامرانی
به پیشش ده درست زرنهادند که دست مزد تست اِما دانی
پس افتادند ساجد بیخودانه سراپا محو نوری بی نشانی
سری کو گوهر تاج قدم بود جدا کرد آن سر سنگین دلانی
چو از امر شهادت شیخ پرداخت کمربسته بقتل دیگرانی
پس از نزعِ روانها ذکر ذاتی شده پیدا ز پیر و پیروانی
سر سرور سوار نیزه کردند شده اسریٰ بعبده را بیانی
به تته چون رسید آن سرمبارک شنیده خلق زو نطق عیانی
بعقب سر مبارک مید ویدند زمعتقدان گروه جانفشانی
همی رفتند راهی تا رسیدند به دهلی پیش شاه مفسدانی
چون آن مغرور مال وجاه دیده سر سرور شده بس شادمانی
دوکس برخاسته از مجلس او که بودند از گروه طالبانی
دوسیّد صاحب وجد ومحبت زدندش تیغ های جانستانی
چو اختر دهلی آمد درهبوطی شد آن سعدین را باحق قرانی
سر سرور رسانیدند درسنده بصد عزّو کرامت دوستانی
چو در میران پور آمد راس اشرف بنوشد ماتم اندر خادمانی
سر پیوست باجسم مطهر درونی روضهٔ رشک جنانی
چون دل سال شهادت جست جان گفت شهید حق همو مرشد زمانی

(۱۱۳۰ھ)

تاریخ وصال جناب قلندر صاحب قدس سره

سرور سندھ قلندر کہ زھی سلطان بود مخزن سر لدن مطلع نور جان بود
شاھبازی است کہ در عالم تمکین عروج وصف طیر انش بیرون زحد امکان بود
دُرّ دریای معارف چمن باغِ بقا مرقد روشن او شھرہ بہ سیوستان بود
جامع شرع و توحید شہ قطب الدین میر مخدوم حسینی و ولی عثمان بود
دل چو تاریخِ وصالیش بہ جستہ زسروش ھاتفم گفت کہ او لعل یمن عرفان بود

(۶۵۰ھ)

تاریخ وفات حضرت غوث بھاء الحق قدس سرہ

دِلا ز کجروی چرخ گر تو دامانی در آ بصدق بدرگاہ غوث ملتانی
زھی کریم رشید الانام شیخ جلیل کہ نَم بہ یم بجند متحد بسلطانی
جھان جھان است مریدان در کھش در وجد زمان زمان بدھد جام بادہ عرفانی
زبندگان جنابش یکی بجنباند در آفتابہ دریای را باعلانی
اَزان سبب شدہ اسم اشرفش بھاء الحق کہ کرد شمع دل طالبان نورانی
سن وقوع وفاتش برمزھاھوت است کہ در ھویت می داشت قرب یزدانی

۶۶۶ھ

فتاد بیدل مسکین زپا اغث یاغوث بود کہ بندہٗ را سرفراز گردانی

تاریخ وصال سید السالکان جبروت و پیشوای عارفان لاھوت شاہ نظام الدین ناصرانی قدس اللہ سرہ الاطھر

شاھنشہ کریم مکمل نظام دین کو داشت اشتھار بہ ارشاد احمدی
نائب مناب شاہ رُسل فخر اولیا چشتی طریق سیدّ سادات سرمدی

Scanned by CamScanner

ساقی کہ طالبان صفا را عطا نمود　　بایک نگاہ مستی صد جام بیخودی
سال وصال آن شہ عرفان چودل بہ جست　　گفتم کہ وی کمال حقیقت محمدی
(۸۲۷ھ)

تاریخ وصال حضرت مخدوم نوح قدس سرہٗ

پیر صدیقی نسب مخدوم نوح　　سھروردی غوث حق وحدت نسق
مظہر فیض وصی مصطفیٰ　　درکرامت بُردہ از خاصان سبق
داخل ارشاد عامش نہ لکوک　　تابع فرمان او دورِ اُفق
ظاہر حالش بہ شرع آراستہ　　باطنش نور ایمن از نقص و غسق
سال وصلش چون زجان پُرسید دل　　گفت سرور عارفان ہادی حق
(۹۹۸ھ)

ایضاً

مکملی کز خُم وصل بادہ نوش آمد　　زغل غش روی آزاد چون سروش آمد
محیط وحدت کو ھمچو گنج مخفی بود　　بحُبّ معرفت ذات خود بجوش آمد
برای آنکہ نھان ماند آن ظہور کمال　　لباس صورت آوردہ پردہ پوش آمد
چو سوی اصل دگر کرد عزم باصد شوق　　زبان مظہر خود بستہ و خموش آمد
چودل نمود طلب سال وصلش از ھاتف　　زھاتفم ھو شیخ الولی بگوش آمد
(۹۹۸ھ)

تاریخ شاہ حیدر حقانی صاحب قدس سرہٗ

شاہ حیدر کہ ھست غوث زمان　　ھادی و فیض بخش عالمیان
سال معراج او خرد می جست　　گفت دل شکل مصطفیٰ ست بدان
(۱۰۳۹ھ)

تاریخ وصال حضرت شاہ صاحب قدس سرہٗ

مرشد وقت سید السادات مظہر جلوھای غیب و شھود
شاہ عبداللطیف کز لطفش طالبان می رسند با مقصود
ساقیٔ بزم عشق و محفل درد اوّلین نور آخرین بنمود
پیشوای موحدان کہ رھاند سالکان را کلام او ز قیود
عرش و کرسی ز وجد او در چرخ آسمان پیش لحد اُو بہ سجود
فیض بخش جھان در ایامی کس بہ مثلش ندیدہ و نشنود
سال وصلش سروش غیبی گفت شاھان شاھان عشق وجد وجود
(۱۱۶۵ھ)

ایضاً

زھی سلطان عشاقان سلک وجد شاہنشہ سراپا نور بیرنگی فلک توحید را چون مہ
وجود پاک او دایم بجذب شوق حق در جوش دل پُر نور او ھر دم زسرِ عاشقی آگہ
نگنجد دربیان وصف دراز ھمت عالی کہ دست فکر ما از دامنِ مدحش شود کوتہ
مکمل عاشق و معشوق ازلی را ھم آغوشی بہ ھر مظہر بود ناظر جمال ثُم وجہ لہ
چو تاریخ وصالش جست جان بیدل ز ھاتف بگوش دل ندا آمد لطیف لا تمثل لہ
(۱۱۶۵ھ)

تاریخ وصال صاحبان کریمان میر جان محمد شاہ کلان قدس سرہٗ

سیّد سادات سلوک و صفا خارق عادت عقول و نُھَا
گل ز گلستان نبیؐ و ولی شمع شبستانِ شہ کربلا

جان محمد رضوی بھری — غوث زمان زبدۂ آل عبا

قادری و صوفی مھدی دھر — صاحب ارشاد کثیر العطا

مقصد ھر بیت ز دیوان اُو — منزل سالک رہ دین و ھدا

خطۂ ناسُوت از و بھرہ ور — محفل ملکوت از و پُر ضیا

جوش بہ جبروت ز اجلال اُوست — یافتہ لاھوت ز ذاتش بقا

جُرعۂ فیضش بہ تحیّر فرود — بادہ کش ساغر باھُوت را

گشت چو پیراستہ در ملک ذات — مسند ھاھوت ازان بادشا

جان طلب از سال عروجش نمود — مرشد وقت و قطب آمد ندا

(۱۱۶۷ھ)

تاریخ وصال جناب شاہ قلندر علی قدس سرہٗ

آن کریمی کہ فیض مشحون ھی — مسرت بخش جان محزون ھی

شہ قلندر علی کہ ارشادش — بحر مواج و رشک جیحون ھی

نیست حصری تصرفاتش را — وصفش از حد شرح بیرون ھی

در مقامات از مشایخ دھر — آن قلندر سرشت افزون ھی

بند سی حرفیش بخشورِ قدس — بھر ارواح بیت موزون ھی

رازِ لی ینطق است زد پیدا — محض لطف و لطیف مضمون ھی

دُرجِ توحید و کان معنیٰ را — سخن او چو دُرِ مکنون ھی

کافیش کافی است سالک را — قال رشدش بحال مقرون ھی

آفتابش باستوا چو رسید — گفت ھاتف کہ ذات بیچون ھی

(۱۱۸۷ھ)

تاریخ وصال جناب سلطان العارفین پیر محمد راشد قدس سرہٗ

شہ محمد راشد آنکہ در رشد | می بود ز حد فزون کمالش
دلہای جہان بہ بخش آور | آوازہ فیض لا یزالش
از ھستی می رھاند فی الفور | یک جُرعۂ ساغر زُلالش
صدر در بہ دل از شھود بخشود | یکبار مشاھدہ جمالش
در خرمن عالم آتش افروخت | تاثیر تجلی مثالش
روپوش چوشد ز خلق خاصان | خوگیر شدند با خیالش
مرشد بجمال مھدی الوقت | گفتند عیان سَنِ وصالش

(۱۲۳۳ھ)

تاریخ وصال خلیفہ صاحب عاشق پاکباز محرم راز سچیدنہ درویش وحدت کیش قدس اللہ سرہٗ

چو سالک سچو زین طلسم مجاز | سوی آشیان رفت چون شاھباز
زھی صاحب وجد منصور وقت | کہ ملی مثل بودہ بہ سوز و گداز
بہ ھنگام سرجوشی حالتش | نگاھش ھمی بود طالب نواز
بہ نیم التفاتی کزو یافتند | بیک لحظہ طی گشتہ راہِ دراز
زھر دو جھان دست شست آن کسی | کہ شد محرم راز آن عشقباز
چوشد جان او عازم وصل اصل | شنید ارجعی با ھزار عز ناز
دلم جست سال وصالش زجان | بگفتا کہ دریای زخار راز

(۱۲۴۲ھ)

وصال سرتاج صوفیان آگاه حضرت مولانا شاه فضل الله قلندر قدس سره

چو حضرت شاه فضل الله صوفی — قلندر وقت سلطان معانی
زهی مشهد تجلیات لی چون — زهی مظهر فیوضات عیانی
زهی ساقی که درمیخانه عشقش — هزاران مست از جام نهانی
نگاهش مهتدی را موصل ذات — زفیضش مبتدی در کامرانی
مکمل و مرشد و سرتاجِ خاصان — برون زد خیمه زین معمار فانی
بدار السلطنت هاهوت جانش — نشسته بر سریر جاودانی
بجستم سال معراجش دلم گفت — موحدعین حق منصور ثانی

(۱۲۴۳ھ)

تاریخ وصال جناب سید السادت پیر طریقت میر جان الله

جناب شاهٔ جان الله صوفی — مکمل مرشد و پیر طریقت
به هنگام تکلم طالبان را — خبر می داد ز اسرار حقیقت
چو در وحدت وجودی لب کشودی — بدیدی سالک انوار انیّت
عیان می بوده در هر مستفیدش — ازو آثار خدمات محبت
بسلسله قادری می ساخت مسرور — دل دوران به تقریب معیّت
چو عزم سیر ملک لامکان کرد — جلوس آورد بر تخت هویت
پئ سال وصالش هاتفی گفت — ولی تاجور اقلیم وحدت

(۱۲۵۵ھ)

Scanned by CamScanner

تاریخ وصال مخدوم محمد عارف سیوستانی قدس اللہ سرہٗ

واصل بحق محمد عارف کزین جهان — روپوش گشته شد شمع جمع عارفان
از بسکه داشت قرب جوار قلندری — شد سینه اَش خزینه اسرار بی نشان
دربارگاه حضرت شهباز بی نیاز — بودی وسیله بهر فیوضات طالبان
جامع علوم ظاهره و باطنه جمیع — مرشد زمانه لیک چو جان از جهان نهان
سال وصال او چو طلب کرد اهل دل — هاتف به بزم معنی گفتا چراغ جان
(۱۲۵۸ھ)

تاریخ وفات طالب صادق فقیر غلام محمد

چوشد غلام محمد رحیل زین عالم — بماند بر دلِ محزون داغ درد بلا
سوال کردم تاریخ فوتش از هاتف — ندا رسید بناگه چراغ بزم بها
(۱۲۶۱ھ)

ایضاً

چون غلام محمد از عالم — به نهان خانه بی نشان به نهفت
غنچه تنگ صفات کرده قبا — گل جانش به باغ ذات شگفت
سال فوتش ازو به پُرسیدم — نوگل روضه جنانم گفت
(۱۲۶۱ھ)

ایضاً

آن مخلص یگانه که خوش بود صحبتش — رفت از جهان بماند به دل داغ حسرتش
مقبول حق غلام محمد ک دور زو — خون شد دلم زسوز غم و درد فرقتش

یا رب دوام باد بہ حق حبیب تو فیضان ابر رحمت بر خاک تربتش
جانش مدام غرق بہ بحر وصال دار شادان نمابہ محویت نور و مزقدش
شب چارشنبہ نوز دھم آخرین جماد رست ز قید ھستی تاریخ رحلتش
(۱۲۶۱ھ)

ایضاً

چون مونسم غلام محمد و داع کرد زین عالمی بماند بہ دل داغ درد و غم
پُرسیدم از دل غمزدہ سال رحلتش دل درد مند گفت کہ غمگین ماندہ اَم
(۱۲۶۱ھ)

ایضاً

آن مخلص غلام محمد چوزین جھان باجان شتافتہ بہ سوی ملک سرمدی
کردم سوال سال وصالش ز عقل گفت جاوید باد حاضر بجناب احمدی
(۱۲۶۱ھ)

ایضاً

رفت از جھان غلامِ محمد مرا گذاشت مرھون بحسرت و بتاسف اسیر ھم
سالک نظر بگفتہ مصفا ضمیر ھم پرسید دل چو سال وفاتش ز فکر پاک
۱۲۶۱ھ ۱۲۶۱ھ

تاریخ وصال خواجہ سلیمان چشتی قدس سرہ

خواجۂ چشتیہ کو خورشید ارشاد آمدہ شد زنورِ او بوارق معنوی مستوقدہ
اسم سامی او سلیمان شاہ ملک لامکان قطب دائرۂ کمال و ساقیٔ این میکدہ

سر لی یصبر هویدا از نگاه لطف او | رمز لی ینطق زفحوائی کلامش سر زده
خطہ ناسوت رابگذاشت چون لاھوتیان | می شدند از صحبت روحانیش مستر شده
چون خبر جستم ز تاریخ عروجش گفت دل | صوفی وکامل مکمل واصل وحدت شده

(۱۲۶۷ھ)

تاریخ وفات مخدوم صاحب عبدالخالق غفراللہ لہ

چون مرغ جان عبدالخالق قفس گلین | بگذاشت و پرید سوی عالم برین
از دامگاہ رستہ بہ آرامگاہ رفت | باطایران سدرہ گردید ھم نشین
سال وصول قطرہ بہ دریا سوال کرد | روشن دلی ز عقل بگفتا چراغ دین
(۱۲۶۸ھ)

تاریخ وفات حضرت پیر علی گوھر علیہ رحمۃ

جناب پیر علی گوھر آن کریم رشید | چو رمز ارجعی از پردگاہ راز شنید
گذاشت جسم در این دامگاہ ناسوتی | بسوی گلشن لاھوت مرغ جانش پرید
بسوی اصل خود آرد رجوع ھر چیزی | بہ بحر وحدت آن قطرۂ سفیر رسید
بتافت رخ زظھورات آن سراپا نور | بقاف معنی سیمرغ وش نھان گردید
دلم چو سال وصالش بجست ھاتف گفت | باٰفتاب بپیوست نور حی وحید
(۱۲۶۸ھ)

تاریخ وفات فقیر محمد یوسف علیہ الرحمۃ

این چہ دوری کہ در زمان رفتہ | عارفی کامل از جھان رفتہ
یوسف مصر جان عزیز وجود | جانب ملک جاودان رفتہ

Scanned by CamScanner

گشته روپوش زین تجلی گاه به نهان خانه ملی نشان رفته

نور حق مدتی به پستی ماند باز بر اوج لامکان رفته

سال و صلش خرد بجست سروش گفت طاهر باشیان رفته

(۱۲۶۹ھ)

تاریخ وفات قدوۃ العارفین وزبدۃ العارفین وعمدۃ الواصلین جناب وحدت نصاب خدا بخش قدس سرہٗ

چون قدوۂ عارفان خدا بخش زین دار فنای رخت بربست

جاکرد باشیان لاهوت از دامنہ روی بدر جست

و ز خمکدۂ سقٰهم(۱) آسود و ز بادۂ ارجعی(۲) بشد مست

هاتف بصر تیخ گفت بود او نوری که باٰفتاب پیوست

(۱۹) + (۱۲۵۵=۱۲۶۹ھ)

تاریخ وفات حضرت صاحبان کریمان علیه الرضوان

چون علی اکبر شہ والا گهر صوفی و رضوی نجیب و نامور

صاحب سجاده سلک قادری شجرۂ حسنینؑ رانیکو ثمر

ره برون جسته ز قالب عنصری در هوای لامکان بکشاد پر

(۱) آیۃ مبارک: وَسَقٰهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُوْرًا. ۽ هنن کي هُنن جو رب پاڪ صاف شراب پياريندو سوره دهر آیه ۲۱

(۲) آیۃ مبارک: اَرْجِعِیْٓ اِلٰی رَبِّكِ رَاضِیَةً مَّرْضِیَّةً تون پنهنجي رب ڏانهن موٽي هَل اهڙي طرح جو تون هُن کان راضي ۽ هو توکان خوش. سوره البلد آيت نمبر ۲۸

تافت بَر دیوار نور از آفتاب　باز قُرصِ آفتابش شد مقر
گفت تاریخ وصالش هاتفی　قدْ وَلَقیْ عندالملیک المقتدر
(۱۲۷۰ھ)

تاریخ وفات حاجی صاحب علیہ الرحمۃ

قدوۂ عارفان لطف اللہ　ساقی بزم راز بنهفته
حاجی بیتِ ظاهر و باطن　خانه دل ز ماسوا رفته
روز رحلت جنابِ غوث کریم　گوهر خود بسلک سر سُفته
هجرتی کرد زین خزان آباد　سوی باغی همیشه بشگفته
هاتفِ غیب بهرِ تاریخش　مرشد وقت بحر هو گفته ☆
(۱۲۷۱ھ)

ایضاً

قدوۂ عارفان اویس مقام　بحرِ تسلیم محنت آشامی
خواجه خواجگان لطف اللہ　کام بخشای جان ناکامی
گشت متوجهی به عالمِ عشق　چون رسیدش ز دوست پیغامی
سال وصلش سروش غیبی گفت　مرشد وقت لیک گم نامی
(۱۲۷۱ھ)

☆ نوٽ: هي قطعہ تاريخ علي بخش ڪمتر مغل واري نسخہ ۾ درج آهي.

تاریخ وفات محمد غوث صاحبزاده روح اللہ روحہ

چون محمد غوث صاحب دل ز تن کرد انتقال — ارجعی بشنید از حق یافت تشریف وصال
نوجوان شیرین زبان وحدت بیان سر نہان — غرق دریای بقا اغواص بحر بی مثال
مست صہبای انا الحق محرم سر الست — سینہ بی کینہ اش آئینہ نور جمال
بہر تاریخِ وصالش عالم ارواح گفت — باد محو انوار چون سالک سالم خیال

(۱۲۷۳ھ)

تاریخ وفات صاحبان دراز روح اللہ روحہ

بدرِ سیمای سراپا نور نجم الدین منیر — کز فروغ او شدی معدوم ظلماتِ قلق
صاحب سجادہ عالی مرتبت کز حسن و خلق — داشتی طبع کریم او بد لجوی یبق
مرہم دلہای ریش و محرم سرّ وجود — مقبل درگاہ حق بی مثل در دور افق
چون خرامیدہ ازین معبر سوئی دار الخلود — شد ز فرقت او جگر ہر خویش ہر بیگانہ شق
بہر واضح بودنِ تاریخ وصل آن حبیب — جان ز روی کشف گفتا جلوۂ خورشید حق

(۱۲۷۳ھ)

تاریخ وفات فقیر صاحب محمد صلاح رحم اللہ علیہ

چون محمد صلاح حق آگاہ — عارف وقت واصل باللہ
غرق بحر تجلیات شہود — محو ذات و رشید فیض نگاہ
کرد در طشت ز عالم اجسام — یافت در ملک جان عزّ و جاہ
سال وصلش بجست دل ز خرد — گفت ہاتف کہ چشمہ فیض الٰہ

(۱۲۷۵ھ)

تاریخ وصال مجذوب حق مطلوب حق فقیر صاحب فقیر محمد صالح مست قدس اللہ سرہٗ

چولا قید صالح محمد فقیر ز تقید جسمانیہ تاخت رو
بیاسوڈ جانش در ارواحِ قدس دلم گفت وی مست مجذوب ھو

(۱۲۷۸ھ)

تاریخ وفات مجذوب حق مطلوب مطلق لاقید ھوست اثر درویش مھر گر قدس سرہٗ

چو درویش سرمست ھُو مھر گر ملول آمد از سَیر عالم نشیب
پی باز گردید نش سوی اصل ندا آمد از حق کہ یا نور غیب

(۱۲۷۹ھ)

تاریخ وفات رحمت اللہ مجاور موی مبارک کہ شھید شد

مجاور نور سرور رحمت اللہ کہ از ارباب علم و فضل می بود
بناگہ بی گنہ مقتول گردید عیاناً عاقبت او گشتہ محمود
بیک زخمی تفنگی جانستانی رہِ عالم بقا جانش بہ پیمود
بزیر سایہ طوبی آرمیدہ ز تابش ھای دوران خوش نیا سوڈ
چو سال قتل اوُ جستم زھاتف ندا آمد کہ اندر ظل ممدود☆

(۱۲۷۹ھ)

☆ نوٽ: منشي سلامت راءِ واري نسخہ ۾ مادہ تاريخ 'اندر ظل محمود' لکيل آهي جنھن جا ابجد جي حساب موجب ۱۲۸۳ ھ عدد ٿين ٿا. ليکن سال ۱۲۷۹ھ ڄاڻايو ويو آهي جڏھن تہ علي بخش مغل ڪمتر جي نسخہ ۾ 'اندر ظل ممدود' تحرير ڪيو ويو آهي جنھن جا عدد ۱۲۷۹ھ آھن ۽ اھوئي درست مادہ تاريخ آهي.

Scanned by CamScanner

تاریخ وفات اخی وعضدی بمنزلۃ الروح من جسدی مقبول درگاہ صمد مغفور مرحوم قاضی پیر محمد غفر اللہ لہ

سالک طریق پیر محمد کہ در زمان | گو بُردہ در سلوک طریقت ز سالکان
باخاص و عام داشت رہ خدمت و نیاز | می دید نور جلوہ ھمہ اوست راعیان
بعد از بلوغ سیر الی اللہ سر نمود | سال چھل جدا ز تن آمد بہ ملک جان
سوم شوال در شب یک شنبہ نیم شب | دست از نشان بھشت دران بحر لی نشان
وقت عروج طاہر روحش فرشتہ گفت | پرواز کرد نیم شبہ سوی آشیان

(۱۲۸۵ھ)

ایضاً

چونکہ قاضی پیر محمد با ھدا | کرد اندر عشق حق جان را فدا
دل ز سال وصل او دادہ خبر | گفت بُد پروانہ شمع خدا

(۱۲۸۵ھ)

ایضاً

پیر محمد مظہر فیض اِلہ | چون سوی عالم بقا پیمود راہ
ھاتف از سال وصالش باز گفت | در جھان جان گرفت آرامگاہ

۱۲۸۵ھ

قطعات تاریخہای ولادت

قطعہ تاریخ تولد مع سجع قاضی محمد یوسف زید حیاتہ

سجع

پی روپوش کردہ یوسفش نام

قطعہ

یوسف کامگار برخور دار بیست و دومین محرم زاد
شب یک شنبہ بعد وقت عشا سن ھزار و دوصد یک و ھفتاد
(۱۲۷۱ھ)
یا رب او را بحق آلِ رسولؐ چشم زخم زمانہ مرساد

قطعہ تاریخ تولد مع سجع قاضی غلام حیدر زید حیاتہ

سجع

غلام حیدرم الحمد للہ

قطعہ

غلام حیدر نیکو سیرّ تولد شد بروز جمعہ و تاریخ پنجمین شوال
ھزار و دوصد و ھفتاد سہ زھجری بود کہ یافت نشونمای چنین خجستہ نہال
(۱۲۷۳ھ)
ھمیشہ باد بحفظ و حمایت سبحان بحق آلِ رسولؐ و مشایخ و ابدال

Scanned by CamScanner

قطعہ تاریخ تولد مع سجع برخوردار قاضی غلام مھدی زید حیاتہ

سجع

غلام مھدی صاحب زمانم

قطعہ

شب سہ شنبہ و یاز دھمین ربیع آخر — غلام مھدی مولود شد بہ لطفِ کریم

ھزار و دو صد ھفتاد شش زھجری بود — کہ باحدوث بیامیخت سر ذات قدیم

(۱۲۷۶ھ)

مقدرش ز حوادث زمان معون دار او — بحق آئمۂ اِثنا عشر بہ غوث عظیم

قطعہ تاریخ تولد مع سجع قاضی غلام حسین زید حیاتہ

سجع

بدل و جان منم غلام حسین

قطعہ

دومین نہ مبارک رمضان — متولد شدہ غلام حسین

یک ھزار و دو صد سہ ھشتادی — روضۂ زان نھال یافتہ زین

(۱۲۸۳ھ)

یا رب از حادثہ امانش دہ — حرمت شانِ حضرت سبطین

قطعہ تاریخ تولد برخوردار محمد فرید زید حیاتہ

شب آدینہ بیست و سیوم از جماد الاول فرید بزاد
ہفت ہفتاد یک ہزار دوصد بود کین ابتہاج دست بداد
(۱۲۷۷ھ)
یارب از فتنہ دار ماموں‌نش بہ نبیؐ وآلہ الامجاد

قطعہ تاریخ تولد برخوردار محمد زید حیاتہ

بیست ہشتم جمادی الثانی زاد محسن و مولدش مبارکباد
پنج ہفتاد یک ہزار دوصد بُد زہجرت رسولؐ شاہ رشاد
(۱۲۷۵ھ)
حق تعالیٰ بحق حسنینؑش از حوادث زمان مصون داراد

Scanned by CamScanner

متفرقات

قطعہ تاریخ نسخہ نہج البلاغہ

چون کہ نہج البلاغۃ از دستم　　یافت ای دوست صورت تحریر
روضۂ قدس بود ھاتف گفت　　سال تحریر او جنان نظیر
(۱۲۶۴ھ)

قطعہ تاریخ بنای باب درگاہ شاہ خیر الدینؒ

چو شدِ بنا در درگاہ شاہ خیر الدین　　ز دست ھمت احمد علی ارادہ سرشت
بجست دل ز خرد نکتہ سنج تاریخش　　ندا رسید یکی باب مستطاب بھشت
(۱۲۶۴ھ)

Scanned by CamScanner

توضيحات

1. پهرين مصرع ۾ سال شهادت معنوي طرز ۾ چيل آهي جڏهن تہ ٻي مصرع ۾ تخرجہ جي صورت ۾ يعني حرف ميان مان 1،5 جاڻنگ سال شهادت لاءِ حاصل ڪيا ويا آهن.
2. عربي قاعدي ۾ همزه اصلي بجائي خود جزو ڪلمہ بنجي ٿو وڃي ۽ هڪ مستقل حرف جي صورت اختيار ڪري ٿو جيئن يشاء، جاء، ان ڪي همزه اصلي چيو وڃي ٿو، ۽ جيئن تہ اهو الف جو آواز ڏي ٿو ان ڪري هن جو هڪ عدد ورتو ويندو، ۽ اهوئي هڪ عدد هتي جلاء جي همزه مان ورتل آهي.
3. حضرت امام حسن المجتبيٰ ؑ جي شهادت جو سال ٥٠هہ آهي جيڪو فقير صاحب نظم ڪيو آهي. ليڪن منشي سلامت راء پنهنجي نسخہ ۾ سال شهادت لاءِ حرف مهي لکيو آهي جنهن جا عدد ٥٥ آهن پر اِهو سال شهادت درست ناهي.
4. حضرت امام زين العابدين ؑ جي شهادت جو سال سنڌ جي نامور مرثيہ گو شاعر ۽ محقق مير محمد حسن علي خان ٽالپر پنهنجي مرثيہ ۾ هيئن ڄاڻايو آهي:

"سال هو پنجانوي هجرت رسول ذوالجلال"

عصر حاضر جي محقق علامہ سيد نجم الحسن ڪراروي ڪتاب چوده ستاري ۾ ٩٥هہ ڄاڻايو آهي فقير صاحب سال ٩٤هہ ڄاڻايو آهي. ايترو تہ اختلاف ٿي سگهي ٿو جنهن لاءِ حسن علي خان ٽالپر پنهنجي هڪ تاريخي مرثيہ ۾ چيو آهي:

"اڪثر اقوال ۾ ظاهر ڏسو ٿا اختلاف"

Scanned by CamScanner

پر منشي سلامت راءِ "باڪمال" جي جاءِ تي "بوڪمال" لکي سال شهادت ۹۹ هه ڄاڻايو آهي جيڪو غلط آهي.

5. حضرت امام محمد باقر ؑ جو سال شهادت ١١٤هه آهي (حسن ٽالپر ۽ مولانا ڪراروي) فقير صاحب صرف زلف مان ١١٧هه شهادت جو سال برآمد ڪري ٿو. منشي سلامت راءِ ماده تاريخ سان گڏوگڏ مصرع اول و ثاني ۾ تبديل ڪئي آهي. اها تبديلي هن ريت آهي:

زان سبب مِهاد دين وصل محمدً باقر است

کوچُنان گسترد دین راکز کرانی تاکران

"مهاد دين" عربي لفظ آهي جنهن جي معنيٰ آهي واضح ۽ عدد ١١٤هه آهن. لفظ "ڪران" جي معنيٰ آهي انتها. فقير صاحب ماده تاريخ جي مصرع ثاني ۾ حرف اتم استعمال ڪيو آهي جنهن جي معنيٰ گهڻو پورو/ ڪامل آهي. معنوي اعتبار سان فقير صاحب جو چيل ماده تاريخ پنهنجو مثال پاڻ آهي ۽ فقط تاريخي اعتبار سان منشي سلامت راءِ جو لکيل ماده تاريخ درست آهي.

6. حضرت امام علي تقي ؑ جو سال شهادت مير حسن ٽالپر ۽ علامه ڪراروي صاحبان ٢٥٤هه ڄاڻايو آهي پر فقير صاحب ٢٥٥هه ڏسائي ٿو.

7. حضرت امام حسن العسڪري ؑ جو سال شهادت مير حسن ٽالپر ۽ علامه ڪراروي صاحبان ٢٦٠هه بيان ڪيو آهي جڏهن ته فقير صاحب ٢٦٣هه جو اظهار ڪيو آهي.

8. مڪتب تشيع وٽ تاريخي اعتبار سان امام ؑ جي غيبت صغريٰ جو سلسلو ٢٦٠هه کان شروع ٿيو ۽ ٣٢٩هه ۾ ختم ٿيو اُن کانپوءِ غيبت ڪبريٰ جو آغاز ٿيو جيڪو اِڃا هلي پيو.

اسين مٿي اهو ڄاڻائي آيا آهيون ته مير حسن علي خان ٽالپر تاريخي اوڻاين تي وڌيڪ بحث کان اجتناب ڪرڻ لاءِ واضح

فرمايو تہ: ”اڪثر اقوال ۾ ظاهر ڏسو ٿو تا اختلاف“. لهذا اسين انهيءَ نتيجي تي پهتا آهيون جيڪو تاريخي مخطوط فقير صاحب جي مطالع ۾ هو اُن ۾ جيڪي شهادت جا سَنَ ڄاڻايل هُئا اُهي فقير صاحب درج ڪيا، البت اهڙي نسخہ بابت فقير صاحب جن نشاندهي ڪن ها تہ وڌيڪ بهتر هو. مير حسن علي خان ٽالپر ۽ علامہ ڪراروي صاحبان وٽ جيڪي نسخہ ها هُنن انهن مان سال شهادت ورتا آهن. مير صاحب سيد مرتضيٰ علم الهديٰ ۽ علامہ محمد باقر مجلسي عليہ الرحمہ جي تصنيفات ۾ حوالا ڏيندي فرمايو آهي تہ: ”تن جي تحقيقات ۾ بي شڪ نہ ڪا شبہ ڪي جا“. ۽ فقير صاحب جي عرق ريزي پنهنجي مقام تي قابل تحسين آهي.

مير حسن علي خان ٽالپر (١٢٤٠هہ/١٣٢٤هہ) جي مرثين جي ذخيره ۾ آنحضورﷺ جي شهادت ڪان وٺي حضرت امام حسن العسڪري عليه السلام جي ولادت ۽ سال شهادت ۽ سال، ڏينهن، عمر وغيره ڇهن مصرعن ۾ تاريخ گوئي جي صنعت صوري ۾ بيان ڪيل آهي جڏهن تہ حضرت امام حسين عليه السلام جي شهادت جو سال تخرجہ جي صورت ۾ لفظ نبيءَ مان هيئن ڄاڻايو ويو آهيٰ: ”هي وڃئون قلب نبيﷺ“، نبيﷺ جو قلب آهي ب اُن کي ختم ڪرڻ سان باقي بچندا ن. ي جنهن جا ابجد جي سان ٦٠ عدد ٿين ٿا جيڪو سال شهادت اڪثر شاعرن ڄاڻايو آهي. مثال رباعي ميرزا فتح علي بيگ فتحؔ (١٢٢٠هہ/١٣٠١هہ):

نالي ۾ ٿي ح حق جي حمايت جي لاءِ
۽ سين ٿي سائل سان سخاوت جي لاءِ
ٿيا نام حسين عليه السلام ۾ بہ ڇا خوب حروف
ي ·ن آه تاريخ شهادت جي لاءِ.
(١٠) (٥٠)

اهي تاريخي مرثيہ سال 1965ع ۾ ”شاهڪار حسن“ جي نالي سان انجمن اماميہ سنڌ حيدرآباد شايع ڪرايا هئا ۽ ٻيهر حسن ٽالپر اڪيڊمي پاران اشاعتي مرحلن هيٺ آهن.

9. جن نسخن جو اسين مقدمہ ۾ ذڪر ڪري آيا آهيون اُنهن زير مطالعہ نسخن ۾ عنوانن جي بجاءِ سرنامہ ”تاريخهائي“ لکيل آهي پر جيڪڏهن ”تاريخهائي واقعات شهادت“ لکيو وڃي ها تہ بهتر ٿئي ها. جيئن پڙهندڙ عنوان مان ئي اندازو لڳائي ها تہ هي قطعہ ڇا جي متعلق آهي. هن تاريخي قطعہ ۾ اُنهن ٽن شهادتن جا سال ضروري وضاحت سان ڏسايا ويا آهن جيڪي آنحضورﷺ جي شهادت ڪانپوءِ رونما ٿيا.

پهريون واقعو:

سال ٦١هہ ۾ رونُما ٿيو. جنهن ۾ ڪربلا جي ميدان ۾ حضرت امام حسين ؑ ۽ سندن عزيز و اقارب و انصار جي ١٠ محرم الحرام جي ٿي. هن واقعہ جو مختصر احوال اسان پنهنجي مرتب ڪيل ”بياض قضيو ڪربلا جو ۽ سنڌي سلام“ (پهريون حصو مطبوعہ گلشن پبليڪيشن حيدرآباد سنڌ 1994ع) مان نقل ڪريون ٿا.

ماہ محرم ٦١ هجري جي ٢ تاريخ خميس جي ڏينهن حضرت امام حسين ؑ نواع نينويٰ ۾ ڪربلا جي مقام تي پهتو ٣ تاريخ عمر بن سعد چار هزار لشڪر سان ڪوفي مان اچي پهتو ۽ امام جي خيمن آڏو خيمہ کوڙي پيغام موڪليائين تہ اوهان هت ڇو آيا آهيو امام ؑ جن فرمايو تہ مون کي خط لکي گهرايو ويو آهي اگر منهنجو اچڻ اوهان کي ناپسند آهي تہ آئون حجاز واپس وڃان ٿو ابن سعد انهيءَ مضمون جو خط ابن زياد کي لکيو جنهن جي جواب ۾ ابن زياد لکيو تہ ”تنهنجو خط مليو مضمون کان آگاهي ٿي حسين بن علي کي چئو تہ پاڻ ۽ سندس ساٿي يزيد جي بيعت ڪن ان ڪانپوءِ فيصلو ڪيو ويندو انهيءَ سان گڏوگڏ

Scanned by CamScanner

ابن زياد جو ٻيو خط هن مضمون سان پهتو "حسين ۽ سندس ساٿين جو پاڻي فوراً بند ڪيو وڃي" هي خط ملندي ئي عمر بن سعد عمرو بن حجاج کي چار هزار سوار ڏئي حڪم ڏنو ته ابوعبدالله ۽ فرات جي وچ ۾ حائل ٿي وڃو ۽ سندن پاڻي بند ڪري ڇڏيو. امام عليه السلام رات جو ابن سعد کي ملاقات لاءِ گهرايو ملاقات کان فارغ ٿي ابن سعد پنهنجي خيمه ۾ آيو ۽ ابن زياد کي خط ۾ لکيائين ته "خدا جنگ جي باهه اجهائي ڇڏي آهي. حسين ابن علي حجاز يا ٻي ڪنهن اسلامي سرحد ڏانهن وڃڻ لاءِ آماده ٿي ويو آهي" هي خط ملندي ئي ابن زياد ڪجهه نرم ٿيو پر پاڻ سان گڏ ويٺل شمر بن ذي الجوشن جي ڀڙڪائڻ تي ان جي هٿان ابن سعد کي حڪمنامو موڪليائين ته اگر حسين ۽ انجا اصحاب بنان ڪنهن شرط جي هٿيار ڇڏن ٿا ته هنن کي ڪوفي موڪليو وڃي نه ته جنگ ڪري سيني جا سِر وڍي موڪليا وڃن شمر ڪربلا پهتو. ابن زياد جو خط عمر بن سعد کي ڏنائين. ڪجهه دير پاڻ ۾ گفتگو ڪيائون جنهن کان پوءِ ابن سعد امير جي حڪم جي تعميل لاءِ راضي ٿي ويو. شمر ملعون خيام حسيني دريا تان هٽائي مڪمل طور تي پاڻي بند ڪري ڇڏيو. ان وقت عمر بن سعد گهوڙي تي سوار ٿي پنهنجي لشڪر کي چيو ته:

ياخيل الله اركبي وبالجنته الشري

ترجمو: (اي الله جا سوارو! سوار ٿي وڃو ڏسو اوهانکي جنت ۾ جاءِ ملندي.)

تعجب آهي ته اهو فقرو حبيب خدا ﷺ جن هڪ غزوه جي موقعي تي پنهنجي اصحاب کي اسلام جي دفاع جي دعوت ڏيندي فرمايو هو ۽ ساڳيو ئي فقره ابن سعد ٩ محرم جي شام جو ڪربلا ۾ فرزند رسول خدا ۽ انجي برحق جانشين ۽ آن جي فرزندن، عزيزن ۽ اصحابن جي خلاف استعمال ڪيو.

مذڪوره فقرو ٻڌي يزيدي لشڪر هٿيار کڻي خيام امام ڏي وڌڻ لڳو جناب عباس عليه السلام امام عالي مقام جي خدمت ۾ اچي

اطلاع ڏنو ۽ حڪم امام ﷷ سان لشڪر جي آڏو اچي اوچتو حملي بابت سوال ڪيو جنهن جي جواب ۾ اهل جفا چيو تہ امير جو حڪم آهي تہ اوهين هٿيار ڇڏيو نہ تہ اسين اوهان سان جنگ ڪنداسين. جناب عباس ﷷ انهيءَ جواب کان امام مظلوم کي آگاه ڪيو ۽ حڪم امام زمانہ سان هڪ رات جي مهلت طلب ڪئي. هڪ رات جي مهلت ملي. امام دو جهان پنهنجي اصحابن کي جمع ڪري ارشاد فرمايو:

”آئون بهترين طريقي سان خدا جو شڪر ادا ڪريان ٿو . آئون عافيت ۽ مصيبت ۾ انجي حمد ڪريان ٿو. خدايا آئون تنهنجو شڪرگذار آهيان جو تون اسان کي پيغمبري جي نعمت عطا ڪئي، قرآن سيکاريو. دين ۽ احڪام دين جي سمجهہ عطا ڪئي، اکيون ڪن ۽ دل ڏنا. شرڪ جي آلودگي کان پاڪ رکيو ۽ نعمتن تي شڪر جي توفيق عطا ڪئي.

خد اوهان سيني کي جزا ئي خير ڏي اوهان سيني کي اجازت ڏيان ٿو تہ هتان هليا وڃو اوهين سڀ آزاد آهيو ڪنهن تي ڪابہ پابندي ڪانهي.“

مگر اصحاب امام جان نثاري ۽ استقلال و استقامت جو مسلسل اظهار ڪندا رهيا ۽ امام برحق پنهنجي فرزندن، عزيزن ۽ اصحابن سميت شب عاشور نماز، دعا ۽ استغفار ۾ گذاري. ٽن ڏينهن جي شديد اڃ سبب معصوم ٻار خيمن ۾ بيتاب هئا. برير همداني ڪوشش ڪري مشڪ پاڻي جي ڀري آيو ۽ جڏهن خيمن جي آڏو آڻي زمين تي رکي ٻارن کي سڏ ڪيائين ۽ ٻار پاڻي پيئڻ لاءِ بيتاب ٿي جيئن ئي مشڪ جي قريب آيا تہ اوچتو مشڪ جو تسمون کلي پيو پاڻي سمورو وهي ويو ۽ پياسا ٻار نراسا ٿي خيمن ۾ واپس ويا.

صبح عاشور نماز کان فارغ ٿي فوج حسيني صف آرا ٿي جنهن ۾ ڪل ٻٽيهہ سوار ۽ چاليهہ پيادا هئا زهير بن قين کي ميمنہ ۽ حبيب ابن مظاهر کي ميسره تي امام ﷷ مقرر فرمائي

Scanned by CamScanner

علم اسلام پنهنجي ڀاءُ جناب عباس عليه السلام کي عطا فرمايو.

فوج اشقيا جي پڻ صف آرائي ٿي. ميمنہ عمرو بن حجاج ۽ ميسره شمر بن ذي الجوشن جي حوالي ٿي. دشمنن حملي ڪرڻ جي تياري ڪئي امام مظلوم دعا لاءِ هٿ بلند ڪيا:

”بار الٰہ! هر مصيبت جي وقت مون کي توتي ئي ڀروسو آهي. هر سختي ۾ تو ۾ ئي اميد آهي. هر مشڪل ۾ تون ئي منهنجو چاره ساز ۽ سهارو آهين. مون ڪيترن ئي اهڙين پريشانين ۾ جن کان دل مايوس ٿيڻ لڳي ٿي، جن جو علاج نظر نہ ٿو اچي، جنهن ۾ دوست ساٿ ڇڏي ٿا وڃن ۽ دشمن خنده زني ٿا ڪن مون سين کي ڇڏي توکان مدد طلب ڪئي آهي تہ تو انهن پريشانين کي دور ڪيو آهي. هر نعمت ۽ هر نيڪي تنهنجي ئي طرفان آهي ۽ سڀ ڪجهہ توکان ئي گهرڻ گهرجي.“

هيڏانهن دعا ختم ٿي ۽ هوڏانهن عمر بن سعيد لڙائي جو آغاز ابوعبدالله جي طرف تير اڇلائي ڪيو ۽ پنهنجي لشڪر کي مخاطب ٿي چيو تہ ”ابن زياد جي اڳيان گواهہ رهجو تہ مون سڀ کان پهرين جنگ شروع ڪئي آهي.“

ارض نينوا ۾ ظهر تائين شديد جنگ ٿي ڪربلا جي گرم زمين تي اصحاب و انصار حسيني جي لاشن سان گڏ بني هاشم جي نونهال ۽ نوجوانن جا لاشا مظلوم دشت ڪربلا جي اڳيان موجود هئا. خيمہ ۾ معصوم ٻارن جون دل ڏاريندڙ العطش جو صدائون مگر فرزند رسول صبر جي انتها ڪندي پنهنجو ڇهن مهينن جو لعل پاڻي لاءِ فوج اشقيا آڏو آندو. جنهن کي چند قطرا پاڻي تہ نہ مليو پر آب تير سان سيراب ڪري ظالمن پنهنجي شقاوت جو ثبوت ڏنو. امام پنهنجي معصوم فرزند کي دفن ڪري، اهل حرم کان موڪلائي ميدان ڪارزار ۾ پنهنجي شجاعت جا جوهر ڏيکاري سرتاپا زخمي ٿي نماز عصر جي ادائگي لاءِ سجدي ۾ سر رکيو شمر ملعون خنجر ڪٽي اڳتي وڌيو مظلوم جي گردن تي ظالم جي خنجر جو هلڻ هو يا اسلام جي تاريخ جو

Scanned by CamScanner

رخ بدلجي ويو. پر عظمت و وقار تاريخ شهادت جي پهرين صفحہ تي امام عالي مقام جو نالو روشن الفاظن ۾ رت جي مس سان تحرير ٿي ويو. سر ڌڙ کان ڌار ڪري سانگ تي سوار ڪيو ويو. مظلومن جي لاشن کي گهوڙن سان پامال ڪيو ويو. خيمن کي باهيون ڏئي اسباب لٽيو ويو. ١١ محرم تي سيئي لاشا بيدفن ڇڏي اهل حرم کي امام سجادؑ جي سربراهي ۾ قيد ڪري ڪوفہ جي بازارِ دربارِ شام جي بازارِ دربار ۾ تشهير ڪري يزيد جي حڪم سان قيد ڪيو ويو. امام مظلوم جي سيني تي سمهڻ واري 2 ورهين جي معصوم ڌيءُ جناب سڪينہ خاتون شام جي زندان ۾ رحلت ڪئي. جڏهن ٦٢ هجري ۾ يزيد ملعون اهلبيت کي قيد مان رها ڪيو تہ فاتح ڪوفہ و شام شريڪته الحسين جناب زينب عاليہ سلام الله عليها پنهنجي پاءُ جوماتم برپا ڪري قيامت تائين دنيا تي ثابت ڪري ڇڏيو تہ شهادت حسين ۽ انصاران حسين جي نتيجي تي قرآن مجيد جي هي آيت تا قيامت گواهہ آهي:

قل جاءَ الحق و زهق الباطل ان الباطل ڪان زهوقا.

ٻيو واقعو:

حسين بن منصور حلاج جو بي گناهہ قتل جنهن جو تفصيلي بيان ڪتاب "شهيد انا الحق حسين بن منصور حلاج" (مصنف غفار پتو صاحب) ۾ ڄاڻايو آهي جنهن مان اقتباسات اسين هتي درج ڪري رهيا آهيون.

اهو ٢٤ ذي القعد ٣٠٩هہ/25-26 مارچ 922ع جي سومر وارو ڏيهاڙو هو ۽ "جشن نوروز" برپا هو جڏهن بغداد جي "باب خراسان" وٽ پوليس چوڪيءَ سامهون درياءَ دجلہ جي ٱلهندي ڪناري ڪربلا جي قضيي ڪانپوءِ ..... وري سالڪن جي قبيلي سان لاڳاپو نيائيندڙ الله جي ڪامل وليءَ ۽ حال مست صوفين جي امام حضرت حسين بن منصور حلاج جي لاءِ مقتل سجايو ويو.

جڏهن چمڙي جو لباس پاتل حبشي شاهي جلاد "ابوالحارث السياف"...... حسين بن منصور حلاج جي ڪمزور بَدَنَ جي اگهاڙي پُٺيءَ تي ڦٽڪا هڻڻ شروع ڪيا تہ نهايت خوفناڪ وحشي جلاد سميت لشڪر ماڻهن جا حيران ۽ پريشان هيا.. پوري زور سان ڦٽڪا هڻندڙ حبشي جلاد هڪڙي طرف بيهي سهڪي رهيو هو ۽ هجوم تي سڪتو طاري هيو پر هن مست حال فقير، حسين جي وات مان آهہ بہ ڪونہ نڪتي.

حڪم موجب جڏهن هڪ هزار ڦٽڪن جي ڳڻپ پوري ٿيڻ ڪانپوءِ پٽرن وسائڻ جو وارو آيو تڏهن امير حامد بن عباس ۽ قاضي بهلول بہ اهو نظارو ڏسڻ لاءِ پنهنجي حمايتن سان گڏجي مقتل گاهہ جي اڇي ويجهو ٿي بيٺا.

ٻئي ڏينهن چڙهڻ شرط...... سزا واريءَ جي قانون موجب "جڏ حبشي جلاد ابوالحارث السياف" حسين بن منصور حلاج جا هَٿَ ۽ پير مُڏي ڇُريءَ سان وڍڻ شروع ڪيا تڏهن هجوم روئڻ ۽ ماتم ڪرڻ شروع ڪري ڏنو.

حبشي جلاد جڏهن حسين بن منصور حلاج جون ٻيئي اکيون ڪڍڻ ڪانپوءِ سندن زبان بہ وڍڻ جي ڪوشش ڪئي تڏهن ماڻهن جي روئڻ ۽ ماتم ڪرڻ جو گوڙ ويتر وڌي ويو.... ڪي وري ويتر جوش ۾ نفرت منجهان پٿر وسائي رهيا هُئا.

جڏهن سندن زبان بہ ڪَپي ويئي تڏهن هرڪو روئي ويٺو.

ٽئين ڏينهن ڦاهيءَ تي لٽڪيل حسين بن منصور حلاج جي لاءِ خليفي مقتدر بالله جو حڪم نامو آيو تہ سندس سسي ڌڙ کان ڌار ڪئي وڃي ...... انهيءَ وقت بغداد شهر ۾ ڌوڙ جو طوفان اچي ويو ۽ ڪاري رنگ جي ريگستاني واريءَ جو جهڙ تہ مينهن وسڻ لڳو، اونده ڇانئجي ويئي. تماشو ڏسندڙن سميت سڄي شهر جا ماڻهو ماتم ڪندا گهرن منجهان نِڪري درياء دجلہ جي پرسان سجايل هِنَ مقتل گاهہ طرف ڊوڙندا رهيا. هر طرف رڙيون ۽ آهہ و زاري برپا هُئي. "فراق" ۽ "وصال" جي بہ واٽي تي بيٺل هن صوفيءَ

۽ ”وحدت الوجود“ جي پرچارڪ جي، اُنهيءَ گهڙيءَ عمر مبارڪ اٽڪل 65 سال هُئي.

(ب)

آخرڪار پورو هڪ سال گذري ويو... حضرت حسين بن منصور حلاج جي سسيءَ مبارڪ جي مختلف هنڌن تي نمائش ڪرائڻ کان پوءِ ڪيس خليفي جي ماءُ ”شغب“ جي خواهش ۽ ايلازن تي سندس حوالي ڪيو ويو جنهن هڪڙي دلير ۽ خدا ترس شخص ”دعلج“ جي مدد سان حسينؒ جي سسيءَ کي نهايت عزت احترام سان پنهنجي پاءُ جي مقبري پرسان مٽيءَ ماءُ حوالي ڪيو.

الف

عمار حڪم جي تعميل ڪندي مقتل گاه ڏانهن سپاهين سميت پيڳو ۽ دجله درياءَ تي ڪاٺ جي ٺهيل پُل جي جهنگلي کي پيچي ڪائين جي ڍير تي حضرت حسين بن منصور حلاج جي سسيءَ ڪپيل ۽ هٿ پير وڍيل جسم رکي تيل سان ٻوڙي باهه لڳائي ڇڏيائين.

ٽيون واقعو:

صوفي شاه عنايتؒ جي بيگناه سفاڪاڻه قتل جو آهي جنهن کي فقير بيدلؔ صاحب نظم جو جامه پهرائي پيش ڪيو آهي اُن متعلق اختر درگاهي صاحب پنهنجي مرتب ڪيل ڪتاب ”بيدلؔ جو اردو ڪلام“ جي صفحه 67 تي لکيو آهي ته:

”بيدلؔ سنڌ جو اهو پهريون صوفي آهي، جنهن شاه عنايت جي شهادت جو احوال ۽ اُن جي طريقت جو سلسلو تفصيل سان لکيو آهي.“

مثنوي دلڪشا جي صفحه 22 ۽ 23 تي آيل صوفي شاه عنايتؒ جو احوال هن هيٺ نقل ڪريون ٿا. هي نثري ترجمو ڊاڪٽر شوقؔ صاحب جو ڪيل آهي. هن هنڌ هي وضاحت

ڪرڻ ضروري آهي تہ شاهہ عنايتؒ جي احوال تي مشتمل اشعار قطعہ تاريخ جي زُمري ۾ بہ اچن ٿا پر اُنهن کي "مثنوي تواريخ" چئجي تہ بهتر ٿيندو. هي مثنوي بحر هزج مسدس محذوف الاخر ۾ چيل آهي. جنهن جي آخر ۾ ماده تاريخ نظم ڪيو ويو آهي.

هڪ قصيدي ۾ شاهہ شهيد جي صفت ۽ ساراهہ بيان ڪرڻ کان پوءِ سندن سير سفر جو مختصر احوال ڏنو ويو آهي. وٽن عقيدت مندن جو ميڙو ڏسي مُلن جو حسد ڪرڻ ۽ سندن ولايت جو واسُ پري پري تائين پکڙجي وڃڻ، تنهن ڪري بي شمار عقيدتمندن جو وٽن حاضر ٿيڻ، انهن سڀني ڳالهين سبب دشمنن سندن خلاف سازش سٽي، فرخ سير کي پڙڪايو. شاهہ شهيد پنهنجن خليفن کي فرمايو تہ: "هي محبوب حقيقي جو ناز آهي."

هن هيٺ انهيءَ قصيدي جو سنڌي ترجمو اختصار سان ڏنو وڃي ٿو.

هُو (شاهہ عنايت) اهڙو شاهنشاهہ آهي، جنهن جو عرش تي آستانو آهي. هُو عشق جو هماءُ (ڀاڳ ۽ بخت) آهي ۽ سندس رهائش ملائڪن واري هنڌ آهي. هُو مجسم نور آهي، جڏهن کان هن ناسوتي ملڪ ۾ آيو تہ لامڪان جي ڳولا شروع ڪيائين. ملتان وڃي اتي سال کن رهيو ۽ اتان جي بزرگن سان روح رچنديون رهاڻيون ڪيائين. پوءِ سندن ارشاد موجب دکن ويو ۽ بعد ۾ برهانپور ويو. اتي شاهہ عبدالملڪ سان ملاقات ڪيائين اتان کين ڳُجها راز معلوم ٿيا ۽ ولايت جي وڏي درجي تي پهتا. موڪلائڻ مهل مرشد کين هڪ ترار ڏني ۽ چيائينس تہ، "هيءَ آزمائش مهل توکي ڪم ايندي ۽ وڏي درجي تي پهچائيندي. ايڏو وڏو درجو جنهن تي عارف ريس ڪندا. مصيبت صبر سان سهي وڃجانءِ."

شاهہ دکن کان دهلي آيو، جتي ڪيترائي سيّد سندن مريد ٿيا ۽ کانئن فيض حاصل ڪيائون. پوءِ خراسان ويو ۽ اتان کان

پنهنجي وطن وريو. هزارين سندن مريد ٿيا. اهو ڏسي مُلن کي مٿيان لڳي ۽ سندن دشمن ٿي پيا. ماڻهن جي وڏن گهڻي اچ وڃ ڏسي کن کين جادوگر سڏيو. جيئن پيغمبرن کي مخالف اهو لقب ڏيندا هئا. ان وقت سنڌ جو حاڪم عباسي (ڪلهوڙو) هو. جنهن کي گهڻي ڪاوڙ آئي ۽ هن دهلي دانهن ڏني ۽ فرخ سير کي سندن خلاف ڀڙڪايو. هنن دهلي جي حاڪم کي ٻڌايو ته شاه عنايت فقيرن جي فوج گڏ ڪري رهيو آهي ۽ هڪ ڏينهن ملڪ تي قبضو ڪري وٺندو. پوءِ فرخ سير فسادين جي چڱي مڙس ڪلهوڙن کي هڪ وڏو لشڪر ڏنو ته جيئن هو شاه ۽ سندن مريدن جو خاتمو ڪري ڇڏي.

نيٺ شاه عنايت ۽ سندن مريدن خادمن تي حملو ڪيو ويو. هڪ شمر جهڙي شخص شاه عنايت تي ٻه ٽي وارا ڪيا، پرانهن جو ڪو خاص اثر نه ٿيو. پوءِ شاه عنايت قاتل کي پنهنجي ترار ڏئي چيو ته، "اچي هيءَ ترار وٺ." انهي ترار سان کين شهيد ڪيو ويو. سندن سر مبارڪ ڪٽي آندو ويو. بعد ۾ دهلي نيو ويو. جڏهن جاهل فرخ سير شاه جو سر ڏٺو ته ڏاڍو خوش ٿيو. ان کان پوءِ سر مبارڪ نيزي تي رکيو ويو. اهو منظر ڄڻ "اسريٰ بعبده" جو هُوبهو تفسير هو. ان کان پوءِ سندن سر مبارڪ عزت ۽ ڪرامت سان سنڌ پتهو. جڏهن سندن سر ميران پور پهتو ته پنهنجي ڌڙ سان ملي هڪ ٿي ويو. فقيرن ۾ ماتم مچي ويو. کين ميران پور جنت وارجوءِ ۾ دفن ڪيو ويو.

10. شاه عنايت صوفي جي بهيمانه قتل تي فقير بيدؔل صاحب جيڪي تاريخي اشعار چيا آهن اُنهن جو تعارف ۽ واقعي جو احوال اسين مٿي ڄاڻائي آيا آهيون. هتي اسين "بيدؔل جو اردو ڪلام" جي صفحه 67 کان 69 تائين ڏنل هنن اشعار بابت ڪجهه درستيون ڪريون ٿا:

☆ اشعار جي ڪمپوزنگ ان طرح سان ٿيل آهي جو خبر ڪانه ٿي پوي ته شعر جي ٻي مصرع ڪٿان ٿي شروع ٿي.

☆ مخطوط ۾ جيئن عنوان جي عبارت جو آغاز لفظ قصيده سان ٿئي ٿو تيئن ئي مُرَتب برقرار رکيو آهي. حالانڪ بيدل فقير جهڙو دانشمند ۽ علم عروض جو ماهر ڇا قصيده، مثنوي يا قطعہ جي فرق کان واقف نہ هو. ضرور هو، ليڪن ڪاتبن اگر ڪتابت جي غلطي ڪئي آهي تہ اُن جو تدارڪ ڪرڻ تمام ضروري آهي.

☆ اشعار نقل ڪرڻ يا ڪمپوزنگ مهل ذرو بہ توجہ نہ ڏنو ويو آهي جنهن ڪري الفاظ ڪجهہ جا ڪجهہ ٿي ويا آهن. مثال طور:

ب-3 مصرع ثاني اصل ۾: شهود ذات بحت وبي نشاني

چيپيل نسخہ ۾: شهود ذات بجت وڪاشاني

بجت لفظ آهي ئي ڪونہ. جڏهن تہ بحت عربي زبان جو لفظ آهي جنهن جي معنيٰ صرف، خالص آهي.

ب-7 مصرع ثاني اصل ۾	:	بر مجذوب شيخ مستعاني
چيپيل نسخہ ۾	:	بهر مجذوب شيخ مستعاني
ب-11 مصرع ثاني اصل ۾	:	بفرمود اينڪہ وقت امتحاني
چيپيل نسخہ ۾	:	بفرمود اينکه وقت جاني
ب-19 مصرع ثاني اصل ۾	:	بملک خود بہ عزوا صيلاني
چيپيل نسخہ ۾	:	بملک خود بعزو وا صلاني
ب-25 مصرع ثاني اصل ۾	:	چوهريک از رسل را ڪافراني
چيپيل نسخہ ۾	:	چوهريکي از رسل را ڪافراني
ب-30 مصرع ثاني اصل ۾	:	بينديشيد نادان سست جاني
چيپيل نسخہ ۾	:	بينديشيد نادان سنت جاني
ب-40 مصرع ثاني اصل ۾	:	نشستہ را جي آن مژدگاني
چيپيل نسخہ ۾	:	نشستہ راجي آن مردگاني
ب-44 مصرع ثاني اصل ۾	:	ڪہ دست مزد تست اِما اَداني
چيپيل نسخہ ۾	:	ڪہ دست مزد تست آراني
ب-58 مصرع اوّل اصل ۾	:	چَودر ميران پور آمد راس اشرف
چيپيل نسخہ ۾	:	چودر ميران پور آمد راس اشر

Scanned by CamScanner

درحقيقت هي سَٽ بندن تي مشتمل قطعه فقير صاحب جو علمي شاهڪار آهي جنهن مان مرثيه ۽ شهادت نامه جي جهلڪ پڻ نمايان آهي. حالانڪ علم عروض ۾ قطعا اهڙو آهي جنهن ۾ هڪ شعر جو مطلب ٻئي شعر سان تعلق رکندو هجي يعني هن جو مضمون مثنوي وانگر مربوط ۽ مسلسل ٿئي ٿو. قطعه غزل يا قصيده وانگر مطلع نه ٿو ٿئي ۽ فقط آخر واريون سيئي مصراعون پاڻ ۾ هم قافيه ٿين ٿيون. قطعه جا شعر گهٽ ۾ گهٽ ٻه ٿيندا آهن پر وڌيڪ شعر چوڻ لاءِ ڪا حد مقرر ناهي.

Scanned by CamScanner

ضمیمو (1)

رقعه منظوم در دفع اشکال مولوی عبدالرحمٰن که در ترکیب الفاظ مذکور آورده بود ترقیم یافت

ای در هر علم باکمالی
در نحو زمخشری مثالی

خلجان که بشعر من عیان بود
دفعش ز خیال من نهان بود

الحال بیمن مقدم تان
باد آمد دفع وی بآسان

کین صورت هوبهو ست پیدا
از سعدی برگزیده شعرا

ای بار خدای گیتی آرای
بربنده پیر خود به بخشای

پیر است صفت که درمیان است
تائید کلام یکسان است

بنده است مضاف خود الهش
خود نیک بدانی ای قوی هش

دربارهٔ خاکسار بیدل
فرمای دعای عشق کامل

Scanned by CamScanner

ضميمو (2)

تاريخ وفات حضرت بيدل شاھ

ماه تابان عالمان رفته فیض او درجهان عیان رفته

شاه شاهان مرشد کامل برسر ملک ملی نشان رفته

صوفی و قادری که در دو راں مرغ بود و به آشیان رفته

کرد رحلت ز عالمِ ناسوت شاه خندان به جاودان رفته

من که بنده ز بندگان درگاه شیر بود اوکه از جهان رفته

خواجهٔ خواجگان قادر بخش پاس بوده ز شب که آن رفته

شانزده ماه ذیقعد دانی پنجشنبه که زین زمان رفته

گشت مدفون به چاشت آن نوز این چه گویم که شه شهان رفته

کردم از هاتف این سوال وصال گفت بر سر لامکان رفته

(۱۲۸۹ھ)

پانزده هشت با نهم گشته سال وصلش زهاتفان رفته

هست حیدر که بسمل مسکین سائلش برآسر آستان رفته (1)

تاریخ وصال سلطان العاشقین سرگروہ عارفین سرتاج کاملان سرخیل موحدان قدس اللہ روحہ وافاض علی قلبی فتوحہ

منال ای دل ز باعث نا مرادی　　که مرشد کامل توهست هادی
ندیده کس بمثلش ناشنیده　　مریض عشق را بخشنده شادی
سراج العارفین سخنش فدایم　　بزم افروز باشمع شهادی
بود تلمیذ چون عطار..........　　به شعر وحدت کشور کشادی
شه منصور پیشش بوبنده　　سبب پیشوای آن منادی
دِلا اهل یقین شو پیش مولا　　که آبادی کننده هست وادی
دلم پُردرد از روحش پر سید　　که سال رحلت مشهود شادی
بود تاریخ آن شانزدهٔ به نظرت　　شهر ذوالقعد موسم بعد آن دی
دوازده صدنهم هشتاد بوده　　بکن با دِل هین غم درد یادی
(۱۲۸۹ھ)

شنو اَی اهل دل آن روز پنج شنبه　　بوقت صبح صادق شد بهادی
مرید شاه بیدل هست بیکس　　که عاصی مجرم و مخذوابدی۔ ☆(۲)

ایضاً

زبدة الفاضلین علم یقین　　قدوة العارفین قادر بخش
سال ترحیلش از خرد جستم　　گفت در ذات حق محی بود
(۱۲۸۹ھ)

ايضاً

وا دریغا کہ سالک کامل ‌‌ راند ناگہ ز دار دنیا رخش
هاتفم گفت سال ترحیلش ‌‌ بود طالب وحید قادر بخش

(۱۲۸۹ھ)

تاریخ وصال حضرت بیکسؔ صاحب شهید

آن یار نوجوان کہ خوش بود صحبتش ‌‌ رفت از جهان، بماند از داغ حسرتش
سال رحیل آن زخرد جست گفت ناگہ ‌‌ باوصف پاک محمد محسن شهید شوقش (3)

(۱۲۹۸ھ)

حوالا

(1) هيءَ قطعہ تاريخ غلام حيدر قاضي متخلص بہ بسملؔ جي چيل آهي.

☆ مقطع جي ٻي مصرع عربي زبان ۾ آهي جنهن جو ترجمو آهي ”آئون ڏوهاري آهيان منهنجو هَٿ جهل“ . هت شاعر قافيو برقرار رکي نہ سگهيو آهي.

(2) هي قطعہ تاريخ فقير عبدالقادر بيدلؔ جي فرزند محمد محسن بيڪسؔ جي چيل آهي.

(3) هي قطعہ تاريخ محمد محسن بيڪسؔ جي رحلت تي چيل آهي. شاعر جو نالو اُن نسخہ ۾ ڇاڻايل ناهي جيڪو منشي سلامت راءِ ڪڪريجي جو تحرير ڪيل آهي. اُن ۾ هي قطعہ تحرير ڪيل آهي.

كتابيات

1. القرآن الكريم اردو: مترجم مولانا محمد جوناڳڙهي
مطبوعہ شاه فهد قرآن كريم پرنٽنگ كمپليڪس

2. روح القرآن اردو: مؤلف الحاج مولانا سيد نجم الحسن ڪراروي
مطبوعه: اماميہ ڪتب خانہ. لاهور 8

فارسي ڪتاب

3. غياث اللغات — از مُلا غياث الدين

4. لغات كشوري — عبدالمومن فاروقي
مطبوعہ: نولكشور پريس — طبع هشتم 1952ع

اردو ڪتاب

5. قواعد العروض — غلام حسنين قدؔر بلگرامي

6. چراغ سخن — ياسؔ يگانو چنگيزي

7. معيار البلاغت — منشي پرشاد

8. تقويم تاريخي — عبدالقدوس هاشمي

9. چوده ستاري — مولانا نجم الحسن ڪراروي

10. نقوش عصمت — سيد ذيشان حيدر جوادي

11. ديوان منهاج الحقيقت — ڊاڪٽر خضر نوشاهي

سنڌي ڪتاب

12. ڪليات سيد ثابت علي شاه — مرتب ميرزا عباس علي بيگ

13. رهنمائي شاعري — ڊاڪٽر محمد ابراهيم خليلؔ

14. سنڌي جو عروض — ميرزا سڪندر علي بيگ

15. عروض جا اهڃاڻ — عبدالقيوم صائبؔ

16. بيدؔل جو اردو ڪلام — اختر درگاهي

17. حسين بن منصور حلاج — غفاريٽو

18. مثنوي دلڪشا — ڊاڪٽر نواز علي شوؔق

19. المڪتوب الحبيب — سليم الله صديقي

20. تذڪرة المراد — ڊاڪٽر عبدالرسول قادري

21. صوفي ساچاه — قربان علي خاصخيلي

22. خطَ (قلمي) — سيد عبدالحسين موسوي

Scanned by CamScanner

قطعہ تاريخ تڪميل ڪتاب
”تاريخي قطعات“
مرتب ميرزا فتح علي بيگ شاهدؔ

از: ميرزا دبير حسين بيگ دبيرؔ

اشاعت لئي مڪمل جنھن گھڙي شاهد ڪيو نسخو
اُهو ناياب جنھن جو تذڪرو هو روحِ محفل جو
نُمايان ڪيو دبيرؔ آهي، چو هاتف، هر سخنور تي
بجا قطعات تاريخي محيط علم بيدؔل جو
(2008ع)

Scanned by CamScanner

بيدل يادگار ڪاميٽي

2008ع

Scanned by CamScanner